

A TANANYAGHOZ FÜZÖTT KOMMENTÁR

Kommentár

*Ez a szöveg a kurzus sokféle forrásból összegyűjtött anyagához készült **kommentár**. Az a célja, hogy segítsen egységes szemléletet kialakítani, megkeresni a hangsúlyokat és összefüggéseket a félévi tananyagban.*

KUTATÁSMÓDSZERTAN: SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA

A szociálpszichológia – mint minden tudomány – nem csak a tudás, a felhalmozódott ismeretek gyűjteménye, hanem a világ megismerésének sajátos eszköze is. Kutatásmódszertani megközelítésben ez utóbbi oldala kerül előtérbe: hogyan tudjuk biztosítani, hogy megbízható és érvényes, rendszerezett és nyomon követhető ismereteket gyűjthessünk a segítségével?

Ennek az elsöre meglehetősen általános kérdésnek különböző szintjei vannak, a tudományfilozófiai problémáktól (pl. miként igazolható egy tudományos elmélet?) egészen az elvégzett kutatás sokféle tervezési és számítási részletéig (pl. mikor alkalmazzuk a t-próbát?). Mi a különböző *kutatási stratégiák* és az alkalmazható *módszerek* részletes kifejtését ígérjük, ám a bevezetőben röviden említést teszünk a *módszertani*, *tudományelméleti* keretéről is, amelyek háttérét adják minden tudományos kutatásnak. A megközelítésünk jellemzője a **folyamatorientáltság**, melynek jegyében a kutatást kontrollált (explicit szabályok, a kutatói közösség normái által szabályozott) és folyamatos visszajelzések alapján alakított megismerés folyamatként értelmezzük.

A tudományos megismerésről

A **tudományos megismerést** gyakran állítják szembe a **hétköznappal**. Általában úgy tekintünk a tudósokra, mint akik képesek rejtélyes jelenségeket megragadni, makacs ellentmondásokat feloldani vagy észre sem vett mélyebb összefüggéseket feltárni, azaz tágítani a világról kialakult tudásunk horizontját. Nem úgy, mint a tévutakon járó mindennapi gondolkodás, melyről a (kognitív) pszichológusnak visszatérően sikerül kimutatnia, hogy miként és milyen okból *torzít szisztematikusan*. Ha néhány szociálpszichológiai eredményt idézünk csupán fel, akkor is kiderül, hogy a hétköznapi megismerőt tévutakra vihetik laikus személyiségelméletei, s ugyanakkor attribúciós torzításoknak van kitéve mások megismerésében. Sztereotipikusan a társadalmi kategóriájának tulajdonságait vetítheti egy másik személybe, kihívva ezzel a tévedés lehetőségét. Kialakult nézeteit a konzisztenciateremtés érdekében átalakíthatja, ha a helyzet megkívánja. Sőt általában a saját csoportjának státusza alapvetően befolyásolja azt, hogyan tekint másokra.

A hétköznapi és a tudományos megismerés összevetésénél azonban látnunk kell, hogy a tudós is ember. Tehát az ő megismerése sem kivétel minden körülmények között az általános szabály alól. Az egyéni kiválóság szerepe mellett, ezért nagy részben olyan rajta kívül álló tényezők, mint a *tudományos közösség elvárásai*, a *tudományos célok* adják a tudományos megismerés **minőségi többletét**. Ezek a szabályok, ideálok nem engedik, hogy egy tudós megkerülje a kényes és alapos tanulmányozást igénylő kérdéseket vagy túlságosan is a jó benyomás keltésére koncentráljon a saját eredményeinek bemutatásában. Eképpen alakul a tudósok egymás közötti kommunikációja, mely maga is visszahat a tudományos kutatásra (pl. azáltal, hogy mit fogad el a közösség tudományos közleménynek). Legáltalánosabban fogalmazva a kutatásmódszertani gondolkodás éppen ezeknek a szabályoknak a kialakításában, mérlegelésében, alkalmazásában és hosszabb távon a megújításukban segít.

A szociálpszichológiai kutatások általános elvi alapját az adja tehát, hogy céljuk a tudományos magyarázat. Ez törekvés a világ megismerésére, melyet az előfeltevésekre és tapasztalatokra egyaránt épülő ismeretek rendszerzése jellemez, és az ezen alapuló előrejelzések vizsgálata új helyzetekben. Ha a tudósok egymás közötti megegyezése, az általuk kialakított szabályok adják jórészt a tudományosság kritériumait, akkor ezek idővel változhatnak, s a tudománytörténet a

bizonyíték rá, hogy változnak is. A tudományos magyarázatok ugyanakkor mindig is rendszerszerűen jelentek meg, logikus rendbe illeszkedtek. Az általános logikai szabályokra épülve kétféle logikát érdemes itt számba vennünk. Egy adott elképzelés hitelét nagy részben az adja, ha összefüggésbe lehet hozni a korábbi elképzelések egész rendszerével. A [deduktív levezetések](#) éppen ezt az összefüggést teremtik meg az általános szabályok és a konkrét hipotézis között. Nem mond ellent mindez az újításnak, a korábbi megállapításokkal szembeni kritikának, melyre akár a rendszeren belül (a logikai levezetés helyességét megkérdőjelezve), akár egy új gondolati rendszer egészét kényszerítve (új előfeltevéseket, premisszákat megfogalmazva) is van mód. Az [induktív logika](#) ezzel szemben a tudományos megismerés tapasztalati jellegét hangsúlyozza, s lényegét tekintve valószínűségi következtetéssel általánosít a megtapasztalt események alapján. Ezek az elvek egymásnak ellentmondanak: vagy a meglévő tudásból indulunk ki, vagy a tapasztalatból. A tudományos kutatás gyakorlatában mégis jól megférnek, hiszen a [hipotézisek](#) megfogalmazásában együtt, egymással párhuzamosan is figyelembe vehető, sőt figyelembe veendő szempontokat jelölnek ki. Közös bennük a kiindulópont, hogy a tudományos tudás absztrakt, így vagy úgy, de elvonatkoztat az egyedi tapasztalattól. Együtt alkotják a [hipotetikus-deduktív gondolkodást](#), mely általánosan jellemző a tudományos kutatásra.

Mélyebb, nehezebben áthidalható szemléletbeli különbség van a [nomotetikus ill. idiografikus](#) célkitűzések között a társadalomtudományokban. Míg az előbbi törekszik az általánosításra és így a törvényszerűséget keresi az egyes jelenségekben, addig az utóbbi az egyedi esetet kívánja a legteljesebben feltárni és annak sajátosságára, az éppen adott kontextusra koncentrálni. A **klasszikus (természet)tudományos elméletekre** a *nomotetikus* megközelítés jellemző, ám az *idiografikus* szemlélet előnyei a társadalmi jelenségek megragadásában nem elhanyagolhatóak. Ez utóbbi esetben a vizsgált jelenség megértése, értelmezése a feladat, mely nem csupán [kvalitatív](#), de [kvantitatív](#) kutatási stratégiával is végezhető.

A tudományos kutatás szemléleti keretei közül gyakran kerülnek említésre a [tudományos paradigmák](#), melyek számos elmélet közös kiindulópontjaként, a különböző elméletek alkotói által közösen elfogadott koordináta-rendszereként értelmezhetők. A paradigmák ugyan hordoznak valamit a tudományos kutatáshoz való általános viszonyból is (ezt nevezhetjük tudományfilozófiai alapállásnak), emellett azonban a vizsgált jelenségekkel kapcsolatosan kialakított sajátos tudományos világnépként is felfoghatók. Ez kijelöli a vizsgálandó összefüggéseket, a magyarázatok érvényességének legfőbb kritériumait. Így beszélhetünk a szociálpszichológiában is *behaviorista*, *alakiéléktani* vagy éppen *kognitív* nézőpontról, melyek a társas helyzetben lévő ember vizsgálatában eltérő jellemzőkre helyezik a hangsúlyt. Jellemző rájuk a tárgyukkal kapcsolatos előfeltevések rendszere, azaz sajátos *emberkép* és természetesen a tudományos célokkal kapcsolatos elvek, sajátos *tudománykép* is.

Ha az elméleti kiindulópontokról szót ejtünk itt a bevezetőben, akkor fontos megemlítenünk egy másik általános aspektusát is a tudományos kutatásnak, s ez a tapasztalati információ szisztematikus [gyűjtése](#) és ennek legalapvetőbb eszköze, a [megfigyelés](#). Ez számos különféle formát ölthet, a strukturálatlan megfigyeléstől a különösen strukturált attitűdskáláig, viselkedéselemzésig vagy akár a manipulációt is tartalmazó kísérletig. Ezek során a [mérés](#) akkor merül fel, ha kvantifikálni tudjuk a megfigyelésünket, azaz mennyiségi vagy minőségi mutatók segítségével ki tudjuk fejezni az általunk vizsgált jellemzőkben mutatkozó különbségeket. A mérés fontos jellemzői között találjuk a *megbízhatóságot* és a *pontosságot*. A pontosságot kiemelve, azt mondhatjuk, hogy a megfigyelés minden esetben beavatkozás a vizsgált rendszerbe, a mérés ebből, illetve a megfigyelt személyek szándékaiból fakadóan gyakran van szisztematikus torzításoknak kitéve a szociálpszichológiai vizsgálatokban. Fontos, hogy ennek tudatában legyünk, és adott esetben a megjelenő zavaró tényezők *eliminálása*, *kompensálása*, illetve *önálló változóként való bevezetése* útján megfelelően reagáljunk az eredményeinket tendenciaszerűen befolyásoló torzításokra. A [változók](#) megfogalmazása is fontos a mérés, de általában a tudományos tapasztalatszerzés szempontjából. Ezek jelölik ki a megfigyelés fókuszát, teszik lehetővé a különböző megfigyelések összekötését, az összefüggések vizsgálatát. Ha megfigyelést szisztematikusán végezzük, és az elméleteinket próbára tesszük ezen a tapasztalati úton, akkor mondhatjuk, hogy **empirikus tudományt** művelünk. A szociálpszichológia ilyen empirikus tudomány(terület), melynek kialakult módszerei vannak az elméletek ellenőrzésére, tapasztalatokkal való szembesítésére.

Kontextuális és általánosítható összefüggések: a perspektivizmus

A határozott körvonalakkal rendelkező tudománykép, a mindenki által elfogadott tudományos normák stabil kiindulópontul szolgálnak a szaktudományi kutatásnak, érdemes tehát megbecsülnünk ezeket a rögzített kereteket. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a tudományos normák és a tudósok önképe is

változik sok tekintetben az idők folyamán. A szociálpszichológiában a módszertani önkritika máig emlékezetes hulláma csapott fel a hetvenes évek elején, mely a (nem utolsó sorban a kognitív diszsonancia elmélet vizsgálatára kialakított szelektív) kísérletező kutatási stratégiát erős kritikával illette. A kritika módszertani aspektusa a kísérleti helyzet mesterkétségét és az általánosíthatóság ebből fakadó nehézségeit vette célba. Érdekes hatása a metsző módszertani és társadalmi-ideológiai kritikának, hogy a kísérletező, tudományos szociálpszichológiai szemlélet megerősödve kerül ki belőle, míg az alternatívát kínáló elképzelések megmaradtak marginálisnak szakterületen belül. Az előbbi úgy tudta a megfogalmazott kritikára jelentős részben megfelelni, hogy nem vesztette el hipotetikus-deduktív alapvonását, de érzékenyebb lett az ökológiai vagy külső érvényesség problémájára, akkurátusabban ellenőrzi a kísérleti manipuláció hatását, a kérdőívekben külön figyelmet fordít a szisztematikus torzításokra (pl. egyetértési torzítás, társas kívánatosság hatása).

Úgy tűnik azonban, hogy a tudományelméleti kritika nem csak a kísérletező kutatás felszínét érinti. Példának okáért a kontextualizmus azt a szempontot hozza be a kísérleti elemzésbe, hogy nem létezik neutrális környezet, mindentől elvonatkoztatott, absztrakt ok-okozati viszony. Minden hatást a közvetítő- és háttérváltozókon keresztül meghatározott kontextuson belül kell értelmeznünk. McGurie perspektivizmusa ezt az alapvetően a [kvalitatív kutatási stratégiára](#) jellemző gondolatot emeli be a tudományos kutatásba a kísérletezés ok-okozati viszonyait megtartva. „Tudománypszichológiájának” az a kiindulópontja, hogy minden emberi reprezentáció, az emberi tudás menthetetlenül töredékesen, vagy saját szempontjaival átszínezve, esetleg egyszerűen csak tévesen reprezentálja a valóságot. A tudás tragikus jellemzője szerinte, hogy ebből következően mindenképpen téves általánosságban, ám található olyan konkrét helyzet, amelyben egy adott állítás (máskor épp az ellenkezője) igaz lesz.

A perspektivizmus éppen ezért nem a hipotézisek általános érvényű igazolására, sőt nem is a cáfolatokra törekszik, hanem azt keresi, hogy egy adott összefüggés milyen feltételek mellett áll fenn, s milyen elméleti nézőpontokból magyarázható. A kutatás empirikus, hipotézistesztlő szakaszára nem a kutatás lezárásaként tekint, mely a végkövetkeztetést tartalmazza, hanem a kreatív, hipotézisalkotó szakasz folytatásaként, ahol a hipotézisben megfogalmazott összefüggés mélyebb megértésére, összefüggéseinek teljesebb feltárására van mód. Leghelyesebb útnak tehát azt tartja, ha a kutatók előre megtervezett kutatási programok segítségével járják körül a vizsgált összefüggést különböző vetületekben. McGuire azt is vallja mindezek mellett, hogy a kutatói gyakorlat nem is áll olyan távol a perspektivizmustól, csupán a logikai empirista hagyományok a tudományos közlemények elejéről leválasztják a kontextusok keresésének hosszabb-rövidebb folyamatát, míg a végső, a kívánt összefüggést demonstráló kísérlet megszületett. Arra bátorít, hogy ezt közöljék a kutatók, sőt mi több az „elővizsgálatok” tételes bemutatásával a szisztematikus elemzés és az ezen alapuló tudatos tervezés lehetőségét is megteremtik. Mindez elvezet ugyan addig, hogy komplex kutatási programok válnak szükségessé minden jelenség vizsgálatában, de nem tagadja a kísérletező, [hipotetikus-deduktív módszerek](#) alkalmazását, sőt a perspektivizmus nem is képzelhető el az ilyen irányú kutatói jártasság, az empirikus, tudományos szociálpszichológiai kutatási módszerek magas szintű ismerete és a gyakorlatban kidolgozott, készségszintű használata nélkül.

A szociálpszichológia sajátossága

Általános tudományelméleti kiindulópontok után szűkítsük egy kissé a kört magára a szociálpszichológiára. **Tárgyában** is vannak sajátosságai a szociálpszichológiai kutatásnak. A társas helyzetekben viselkedő, azokat átélő embert vizsgálja, olyan helyzetekben, ahol a belső lelki folyamatok a társas-társadalmi meghatározottsággal kölcsönhatásban jelentkeznek. Fontos, hogy a társas jelenségek vizsgálatában ne essen a redukcionizmus csapdájába, és ne próbáljon mindent belső, intrapszichikus okokra visszavezetni. Ugyanakkor lássa, hogy a makrotársadalmi összefüggéseket hangsúlyozó társtudományi megközelítések is messze állnak saját nézőpontjától. Az egyéni szubjektumra (vagy kollektív jelenségre) koncentrálnak szociálpszichológus csak korlátozott mértékben veheti alapul a társas viselkedés tárgyiasult eredményeit (pl. társadalmi intézmények, kultúra), ezért tapasztalatszerzése inkább ki van téve az önbemutató törekvések, a szociális kívánatosság torzító hatásainak. Támaszkodhat ugyanakkor a pszichológia egészében kialakított módszerekre, szemléletmódra.

Módszereiben is láthatjuk azonban a szociálpszichológiai kutatás sajátos vonásait. A szociálpszichológia történetének elemzői szerint az attitűdskálák jelentették azt a sajátos módszertant, mely a szociálpszichológusokat a tudományág születésekor felvértezte más tudományok felől is koherensnek és fontosnak tűnő különleges szaktudással. Később azonban a kísérletezés vált a szociálpszichológiai elméletalkotás kiindulópontjává. A helyzetteremtés és az etikai dilemmák mérlegelése ezekben a kísérletekben talán a szokásosnál is nagyobb hangsúlyt kapott az idők

folyamán. A szociálpszichológia számára a kísérleti módszer azt is jelenti, hogy hagyományosan az általános emberi jellemzőket vizsgálta. Utóbbi időben terjed el egyre inkább a szakterületen, hogy a kulturális, társadalmi körülményekre a korábinál sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetni. Ezzel párhuzamosan növekszik a kvalitatív módszerek szerepe is a szociálpszichológiai kutatásban.

A kutatási folyamatról

A tudományos kutatásnak leggyakrabban az eredményével szembesülünk, legyen az egy új elmélet vagy egy korábban nem ismert összefüggés. Ugyanakkor a tudomány művelőinek nem csak ezekben, de a kutatás menetében is jártasnak kell lenniük ahhoz, hogy egyrészt jobban értsék az adott terület eredményeit, másrészt aktívan közre is tudjanak működni az újabb eredmények elérésében. A tudományos kutatás folyamatában is megkülönböztethetünk különböző szinteket. Legáltalánosabban a tudományos megismerés alapelvei, de a választott kutatási stratégia, illetve az alkalmazott módszer is befolyásolja a célokat és a tennivalókat.

Általános szabály, hogy a tudományos kutatás különösen jól nyomon követhető, transzparens folyamat, amelynek minden fontos lépéséről a kutató beszámol a szélesebb tudományos közösség számára. Az explicitté tett összefüggéseket általában egy jól formalizált nyelv, így például a logika, vagy a matematika segítségével igyekeznek a kutatók egymás számára lefordítani. Mindez a kutatások egyik legfontosabb külső kontrolljaként a *megismételhetőséget* teszi lehetővé.

A tudományos kutatást két átfogó szakaszra bonthatjuk: a hipotézis megformálására és az empirikus ellenőrzésre. Általában az első, **hipotézisállító szakasz** miatt gondolunk úgy a tudományos kutatásra, mint különleges alkotó, kreatív tevékenységre. Sokan éppen ezt a kutatási fázist tartják a legnehezebbnek egy önálló kutatási feladatban (pl. műhelymunka, szakdolgozat megírásában), nehézségeik vannak a téma meghatározásában vagy éppen a hipotézisek megfogalmazásában. Bár a kreativitást magát nem lehet módszertani kurzusokon tanítani, mégis segíthetjük az érdekes kérdések megfogalmazását, ha összefoglaljuk, hogy milyen különböző utakon juthatunk el egy új hipotézisig.

A jó hipotézis elsődleges forrása, ha nyitott szemmel járunk a világban, rácsodálkozunk a hétköznapi eseményekben is a különösrre, az alaposabban megvizsgálandó jelenségre. Ezt a nyitott szemmel járást természetesen kiterjeszthetjük a szakirodalom tanulmányozására is. Itt is kereshetjük, hogy milyen jelenségekre, összefüggésekre nem adnak kielégítő választ az eddigi magyarázatok, mit nem vizsgáltak eddig a kutatók. Érdekes lehet azután, ha egy hétköznapi világban közhelyszerűen megtapasztalt összefüggés határait feszegetjük azzal, hogy szélsőséges formában fogalmazzuk meg, egészen addig, amíg már valószínűtlenné válik. Meg is fordíthatunk egyszerűen egy jól ismert összefüggést azzal, hogy éppen az ellenkezőjét tételezzük fel. Ha eddig a kutatások a hipotézis által bejósolt függő változóra koncentráltak, akkor a független állítjuk előtérbe, vagy fordítva. Fontos új irányt adhat a kutatásnak, ha egy alaposan vizsgált összefüggésben új közvetítő változókat feltételezünk a független és függő változó között, vagy a különböző kontextuális tényezők változtatásával keressük annak határait. A hipotézis állítás mellett (előtt) általában ebbe az első kutatási szakaszba szokták sorolni a [kutatási célok](#) megfogalmazását és a [konceptualizálást](#) is, melyek alapvetően a kutatás fogalmi-elméleti kereteinek és alapvető céljának megfogalmazását jelentik.

Könnyebb a dolgunk a kutatás második, **hipotézistesztelő szakaszával** kapcsolatban. Itt egyértelműen az a feladat, hogy olyan eljárást, eszközöket alakítsunk ki, melyek segítségével megbízhatóan és érvényesen tudunk következtetni arra, helytálló-e az előző szakaszban megfogalmazott hipotézis. A kutatás első és második szakaszát összekötik olyan kutatási lépések, mint az általánosabb [kutatási stratégia](#), majd azon belül a konkrét [módszer](#) (pl. egy attitűdskála, tartalomelemzés módszer) megválasztása, melyek mind a kettő szempontjából fontosak. A hipotézistesztelő szakasz további lépései az [operacionalizáció](#), a [minta kiválasztása](#), magát a [megfigyelés](#), az [adatok rögzítése és elemzése](#).

Ha a tudományos kutatás első és második szakaszáról beszélünk is, természetesen nem feltétlenül kell lineáris folyamatnak felfognunk a kutatást, mely ebben az irányba és csak egyszer járja végig a meghatározott lépcsőket. Az egyes szakaszok inkább csak a tervezés és megvalósítás fő irányát mutatják. A folyamat közben is van — a kutatási stratégiától és módszertől függően — több vagy kevesebb lehetőség az előző kutatási lépésekhez visszatérni. Arra pedig mindenképpen van mód, hogy a kutatás eredményeit azután visszacsatoljuk az elméleti kiindulópontokhoz, pontosítva azokat, új kérdéseket megfogalmazva a vizsgált jelenséggel kapcsolatban. A rugalmasság azonban nem

jelenti, hogy nem kellene szisztematikusan és nyomon követhetően eljárunk a kutatások tervezésében és kivitelezésében. Ezért feltétlenül szükséges minden esetben megfelelően kidolgozott [kutatási tervet](#) készíteni, mely tartalmazza a kutató legfontosabb döntéseit, felvázolja az eltervezett lépéseket. Hasznos kiegészítése mindennek a *kutatási napló*, ahol rögzítjük a megvalósítás közbeni tapasztalatokat is.

Könyvtári kutatás és publikáció

Már korábban is utaltunk rá, hogy a szakirodalmi háttér és megalapozottság a tudományos kutatás egyik alapvető kritériuma. A vizsgálódás minden szakaszában szükségünk van erre a „mankóra”, ha [értvényes](#) és [megbízható](#) munkát szeretnénk végezni. A *hipotézisállít*ás kreatív szakaszában a pontos konceptualizáció feltétele, hogy áttekintsük, a minket érdeklő tématerületen mire jutottak eddig a tudományos kutatások. Mit találtak, mi az, amit viszont nem vizsgáltak még, milyen ellentmondások vannak a különböző eredmények között? Erre építhetjük saját kutatási hipotéziseinket. A saját kutatásunk következő szakaszában, a felállított hipotézis tesztelésénél megint csak fontos szerepe lehet a szakirodalmi tájékozódásnak. Az operacionalizálás során, a konkrét módszerek kiválasztásában is segít, amikor is arról tájékozódunk, eddig milyen *eszközök* és *eljárások* születtek a téma vizsgálatára. Mit tudunk átvenni, illetve átalakítani a magunk számára? Juthatunk olyan következtetésre is, miszerint nem létezik még megfelelő mérőeszköz, így mi magunk készítjük el (és majd publikáljuk!) az elsőt a témában. Végül a kapott eredményeink értelmezésénél ismételtlen szükségünk van a vonatkozó szakirodalomra, hogy saját kutatásunkat annak kontextusában elhelyezhessük és értékelhessük, valamint hogy a továbbvivő kutatásokhoz új ötleteket és szempontokat kapjunk.

A [szakirodalmi források](#)at hagyományosan három típusba szokás sorolni. Az **elsődleges források** maguk az eredeti publikációk (folyóiratcikkek, szakkönyvek, disszertációk, konferenciakötetek), melyeket a tudományos vizsgálódást végző kutatók írnak eredményeik bemutatására. Az **előzetes szakirodalmi források** azok az adatbázisok (pl. PsychINFO, EISZ), katalógusok és bibliográfiák, amelyek összegyűjtve tartalmazzák ezeknek az elsődleges forrásoknak a lényeges adatait (szerző, cím, kulcsszavak, esetleg rövid kivonat). Ezek az adatbázisok alkalmasak arra, hogy keressük bennük a minket érdeklő tématerületeket, publikációkat. A **másodlagos források** összegyűjtik és rendszerezik a felhalmozódott tudást egy-egy tématerületen belül. Ezeket a tankönyveket, lexikonokat, enciklopédiákat és kézikönyveket akkor érdemes tehát használni, ha nagyobb áttekintést, előzetes tájékozódást szeretnénk egy-egy témában (viszont nem „elegáns” dolog egy tudományos kutatás elméleti bevezetőjét ilyen forrásokra hivatkozva megírni, ott szükséges az elsődleges forrásokra hivatkozni!).

A szakirodalom keresése ma már sokkal egyszerűbb és gyorsabb, mint néhány évtizeddel ezelőtt volt; a szakirodalmi forrásoknak hatalmas adatbázisai léteznek. A „hagyományos” könyvtári katalógusrendszer mellett a „modern” [online katalógusok](#), [elektronikus könyvtárak](#) is rendelkezésünkre állnak. Off-line (pl. CD-ROOM) és on-line (pl. EBSCO) [számítógépes kereső adatbázisok](#) segítségével nagyon gyorsan és hatékonyan lehet felderíteni a szakirodalmat, amihez persze meg kell tanulni a keresés sajátos logikáját. A hagyományos katalógusrendszerben szerző, cím és tárgymutató alapján kereshetünk, ez általában igaz a számítógépes keresésnél is, ám ennek vannak specifikumai, mivel itt meg kell tanulni egy-egy adatbázis kezelésének belső logikáját is. A keresés alapvető elemei a *kulcsszavak*, ezeknek a kombinációjával készíthetünk [keresőprofil](#)t, és juthatunk el a minket érdeklő speciális kutatási területre. A keresést megkönnyíti és rendezetté teszi, hogy a tudományterületek létrehozták a maguk sajátos hierarchikus fogalomtárát ([tezaurusz](#)), ami tulajdonképpen lefedi az adott területet. Az adatbázisokban szereplő publikációk is ezek mentén lettek kategorizálva és kereshetővé téve, így a hatékony keresés érdekében fontos ezeknek a tezauruszoknak az ismerete.

A pszichológia-tudományban használatos legfontosabb [kivonat](#)-adatbázis a [PsychINFO](#), mely a pszichológia szakirodalmát dolgozza fel, főként az egyesült államokbeli, ill. angolszász tudományos közleményeket (könyv, könyvfejezet és folyóiratcikk), de válogat a világ többi részéről is. Az *Amerikai Pszichológiai Társaság* (APA) előállította adatbázis havonta frissítésre kerül, nyelve az angol. (A tudományos közélet, publikáció „hivatalos” nyelve az angol, így ha lépést akarunk tartani, elengedhetetlenül fontos hogy legalább a szakirodalmi szövegolvasás szintjén bírjuk a nyelvet!)

A PsychINFO és más adatbázisok (pl. PsychArticles, ScienceDirect, Web of Science) is megtalálhatóak jelenleg egy nagy [elektronikus információszoftár](#) rendszerben (EISZ), ami mindenki számára hozzáférhető a regisztrált gépekről (egyetemek, kutatóhelyek, minisztériumok, stb.) Hasonló integrált adatbázis még az [EBSCO](#).

A **szakirodalom feldolgozása** már a tudományos publikáció előkészítő szakasza is egyben. Az értelmező olvasást együtt érdemes végezni a jegyzeteléssel: minden publikációból feljegyezzük a lényeges elemeket, a mi kutatásunk szempontjából fontos pontokat. Ezt követi a *szintézis*, amikor az áttekintett tudáshalmazt rendszerezünk, elemeit egymással viszonyba állítjuk (egyezések, ellentmondások, stb.) így születik meg az összefoglalás, ami egy cikk elméleti bevezetője, a [felhasznált irodalom](#) jegyzéke vagy [bibliográfia](#) elkészítése lehet.

A tudományos [publikáció](#)nak több típusa van, ezek közül a legszigorúbb tartalmi és formai követelmények az **írásbeli** művekkel kapcsolatosak. A szóbeli publikációknál (**előadás**, kutatási beszámoló) és a **poszter**-bemutatóknál a konkrét helyzet sokban befolyásolja a pontos kereteket és formát. (Mondhatják pl. egy konferencián, hogy a poszter-szekcióba meghatározott méretű, megadott szempontok szerint elkészített anyagokat várnak, vagy hogy egy előadás maximum 15 perces lehet.)

A tudományos publikáció tehát meghatározott részekből áll, mely részeknek az elvárásnak megfelelő tartalma kell legyen. Az első oldalra rövid [kivonat](#) kerül, mely 10-15 sorban (kb. 100 szó) összegzi a munka célkitűzéseit, a vizsgálati módszert, a kapott eredményeket és a levont következtetéseket. A végén célszerű 5-8 szavas kulcsszójegyzéket is megadni. (Ez nem minden esetben kötelező, de folyóiratban történő publikációnál mindenképpen szükséges. Itt gondoljunk arra, hogy ha mások keresni akarnak a témában, amelyben a mi munkánk is született, akkor milyen fontos szavak azok, amivel rátalálhatnak!) Az írást az elméleti **bevezető** indítja, amely „keretbe helyezi” a konkrét kutatást, tehát a témához kapcsolódó általános elméleti háttér bemutatásával indul, tölcészerűen szűkülve a kérdésfelvetésig, azaz a *hipotézisek* megfogalmazásáig. Fontos, hogy a kutatás hipotézise illeszkedjen a korábbi kutatások sorába, ezt tehát le kell írni, hogy mennyiben ismétli azokat, vagy a probléma mely újabb aspektusát vizsgálja.

A következő rész a **módszer** leírása. Itt a vizsgálat lefolytatásának pontos bemutatása szükséges, mégpedig úgy, hogy a leírtak alapján az akár megismételhető legyen. Célszerű a következő alfejezetekre tagolni: a *vizsgálati személyek*, (számuk, nemük, koruk, kiválasztásuk kritériumai, az egyes vizsgálati csoportokba való besorolásuk kritériuma stb.); az *eszközök* (az alkalmazott eszközök, berendezések, tesztek, kérdőívek mindegyikének pontos, hivatkozással ellátott bemutatása); az *eljárás* (a vizsgálat lefolytatásának pontos menete: hol, volt-e probléma, stb...) Ezt követően kell rátérni az **eredmények** bemutatására, mely az adatok *feldolgozásának menetét*, és az *elemzések eredményeit* tartalmazza (leíró statisztika pl. átlag- és szórásértékek, és összefüggés-elemzések, pl. az alkalmazott statisztikai próba értéke és a szignifikancia szintje). Áttekinthetőbb az adathalmaz, ha *táblázatok, ábrák, grafikonok* segítik a bemutatást. A következő alfejezet a **megvitatás**. Itt az elsődleges cél az előző részben bemutatott eredmények elemzése és magyarázata a bevezetésben felvetett hipotézis és a témában született korábbi vizsgálati eredmények kontextusában. (Például igazolódott-e a hipotézis, miért/miért nem, hogyan kapcsolódik ez az eredmény a korábbi kutatásokhoz, stb.) Ez a rész tulajdonképpen a főszöveg „lelke” és lezárása, ahol lehetőség van a főbb eredmények *diskussziójára*, az általánosabb következtetések levonására, a kutatás továbbfejlesztési lehetőségeinek, új elméleti elgondolások megfogalmazására. Itt érdemes lehet még egy *‘Korlátok’* alfejezet (vagy bekezdés), ahol meg lehet említeni a vizsgálat közben felmerült nehézségeket, korlátokat, (ön)kritikai szempontokat megfogalmazni a kutatással kapcsolatban. Az **irodalomjegyzék** ezt követően szerepel, ahol is alapkövetelmény, hogy a szövegben megjelölt – szabályos [hivatkozási rendben](#) megadott – [szakirodalmi hivatkozásoknak](#) és a [felhasznált irodalom](#) jegyzékének egyeznie kell. Csak olyan tanulmányokra történhet hivatkozás, melyeket az író olvasott (ez alól a közvetett hivatkozás és az absztraktra való hivatkozás képez kivételt). A **melléklet** is fontos részét képezi a publikációnak. Itt érdemes szerepeltetni a vizsgálat szempontjából releváns adatokat, szerkesztett formában, így a vizsgálati eszközt (kérdőív, interjú, leírás, stb.), és a nagyobb áttekinthető táblázatokat (alapstatisztikák, próbák paraméterei) is.

Témakörök

[Attitűdskálák és más kérdőíves kutatások](#)

[Szociálpszichológiai kísérlet](#)

[Kvalitatív kutatási stratégia a szociálpszichológiában](#)

Attitűdskálák és más kérdőíves kutatások

A szociálpszichológiában fontos szerepet játszanak a kérdőívekkel végzett kutatások. Köztük talán a legfontosabb – de nem az egyetlen – az attitűdök mérése. Az **attitűd** a szociálpszichológia egyik kulcsfogalma, mérése a tudományterület születésétől végigkíséri annak különböző fázisait, és ma is megújuló módszertani kihívásokat tartogat (pl. az implicit attitűdök kutatása). Klasszikus eszközök, az ún. **attitűdskálák** jelzik a területen a korai eredményeket, melyek máig hatással vannak a terület módszertanára. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy az attitűd fogalmával kapcsolatosan számos belső feszültség, többértelműség nyomán minden tudománytörténeti korszak, tudományos iskola újrafogalmazza az attitűdkutatásban a számára fontos kérdéseket. Mi az attitűdre, mint belső mentális és társas folyamatok eredményére tekintünk, amely *dinamikus* jelenség, vagyis számolni kell azzal is, hogy változik (pl. meggyőzés, de akár a cselekedetek hatására is!), ebben érthető meg és tárható fel a mindenkori tartalma. Szót ejtünk az attitűdmérés nem kérdőíves módszereiről is, de az attitűdmérés mellett kitekintünk a kérdőíves kutatásra, illetve a reprezentatív kutatások feltételeire és hasznára is. Mindenekelőtt érdemes azonban röviden áttekinteni, hogy miként fordul elő az attitűd a szociálpszichológiai kutatásokban, függő és független változóként, illetve mit tudunk megállapítani az attitűddel kapcsolatos mentális folyamatokról, azok vizsgálatáról.

Az attitűd és más rokon fogalmak – mit mérünk?

Az attitűd fogalmának tisztázásakor gyakran merülnek fel olyan *rokon fogalmak*, mint az **érték** és a **vélemény hiedelem**. Fontos ezek viszonyáról röviden szót ejtenünk, mert zavart okozhat, ha szinonimaként használjuk őket, a szakirodalom ugyanis leggyakrabban elkülöníti ezeket a konstrukciókat. Közös elem bennünk, hogy mindegyik valamiféle mentális konstrukció, de hangsúlyaikban, minőségükben mások. A vélemény például valamivel *tényszerűbb tudás* (míg az attitűd szubjektívebb értékelés), a hiedelem sokkal inkább *szubjektív valószínűsége* annak, hogy az adott dolog valamilyen (míg az attitűd annak *kívánatossága*, hogy a tárgya valamilyen), az érték pedig valamely *általánosabb*, központi *életcél* vagy *alapelv* (míg az attitűd konkrétabb értékelő viszonyulás). Ez a szétválasztás néha nehéz és erőltetettnek tűnik, hiszen a fentiek egymással összefonódva komplex rendszert alkotnak a személyiségen belül. Az attitűd kognitív összetevőjét például nevezhetjük egyes esetekben véleménynek; a központi értékek pedig nagyban meghatározhatják a konkrét attitűdök tartalmát. A valószínűség (hiedelem) és a kívánatosság (attitűd) pedig együtt érdekes vizsgálati terepe a modern kutatásoknak (ld. McGuire és tanítványainak vizsgálatait).

Az attitűd fogalmának tisztázásakor felmerülő másik tipikus probléma a *szerkezetére* vonatkozik. Hagyományosan egyetértés van abban, hogy az attitűd valamiféle értékelő (érzelmi) viszonyulás. Számos elképzelés született azonban arra vonatkozólag, lehet-e összetevőkre bontani, s ha igen, hogyan. A mérés szempontjából nekünk ez annyiban fontos, hogy jó tisztán látni, pontosan minek a mérésére is vállalkozunk. Fontos, hogy a legtöbb attitűdmérési módszer – főleg az attitűdskálák – *egydimenziós*: az értékelő (érzelmi) összetevőt szeretnék megragadni, mind irányában (pozitív vagy negatív), mind intenzitásában (*mennyire* pozitív vagy negatív). Azt is szem előtt kell tartanunk, hogy emellett sok más szempontból is mérhetjük az attitűdöket, még ha ez nem is gyakori. Például vizsgálni lehet az attitűd *komplexitását* (kidolgozottság), *centralitását* (mennyire fontos), *kiugróságát* (mennyire van előtérben), vagy *bizonyosságát* (mennyire könnyen változtatható), stb.

Ok vagy következmény? Vagy mindkettő? Az attitűd, mint független, függő és mint közvetítő változó

Az attitűdöket főként azért vizsgálják olyan régóta, mert fontos következményeik lehetnek (pl. melyik politikusnak hisznek a választók, melyik terméket veszik a vásárlók). Érdemes tehát elsőként **oki tényezőként** tekinteni rá, azaz azt nézni, mikor jelenik meg **független változóként** a szociálpszichológiai kutatásokban. A legkézenfekvőbb és legtöbbet vizsgált összefüggés az attitűdök *viselkedéses következményeit* vizsgálja. Anélkül, hogy a számos ellentmondást tartalmazó összefüggés részleteibe elmerülnénk, fontos megjegyeznünk, hogy sokak szerint a viselkedés irányítása és a mentális reprezentációnak tekinthető attitűd *külön alrendszerű alkot* a személyiségen belül, ezért a kettő közötti kapcsolatot *csak akkor tudjuk pontosan feltárni*, ha ezt a rendszerszerű eltérést belekalkuláljuk a vizsgálatainkba és belefoglaljuk az elméleteinkbe. Közvetlenebb hatása lehet az attitűdnek a *megismerési folyamatokra*. Attitűdjeinknek nyilvánvaló és könnyen kimutatható hatásuk

van az új információ felvételére. Előzetes tudásunk, mentális reprezentációnk fontos összetevőiként természetesen irányítják a megismerést. Ennek hatása rokon a sztereotípiák önfenntartó jellegével: az új információt a meglévő attitűdjeink fényében értelmezzük, zárjuk ki, vagy figyelünk rá aktívan. Az attitűdök funkciói közül a megismerés (és a viselkedés) irányítása leginkább az ismereti és a hasznossági funkciókban mutatkozik meg.

Számos esetben azonban az attitűd nem valaminek az okaként válik fontossá, hanem **következményként**. Első példaként kínálkozik attitűdváltozás kutatása, mely éppen ezt az oldalt állítja középpontba. Klasszikus vizsgálatok mutatják ki a *meggyőző kommunikáció* hatását az attitűdre. A meggyőzés kutatásában azt vizsgáljuk, mások tudatos erőfeszítései mikor érik el a céljuknak kitűzött attitűdváltozást. A kommunikációs folyamatban számtalan tényező (pl. közlő személye, üzenet, helyzet) fejthet ki hatást a befogadó vélekedéseire, és ezeket érdemes különválasztani. Ugyanakkor a hatás, mely az adott tárgyra vonatkozó ítélet megváltozásában mutatható ki, fontos közvetítő lépéseken keresztül (pl. befogadás, elfogadás) jelentkezik, ezek vizsgálata külön-külön és összehatásukban is indokolt. A szakirodalomban alaposan körbejárt másik példa a különböző *konzisztenciaelméletek*. Az *attitűddinamikai* kutatások nem külső forrást keresnek az attitűdök megváltozása mögött, hanem a különböző nézeteink közötti kölcsönhatást. Attitűdformáló hatása van ugyanakkor *értékeinknek* is. Az attitűdök érték kifejező funkciójának vizsgálata azt feltételezi, hogy az általánosabb életcélok, elkötelezettségek hatással vannak az egyes attitűdtárgyak értékelésére. Számos jelentős kutatásban találjuk tehát az attitűdöt függő változóként.

Az attitűdök **közvetítő szerepét** is vizsgálhatjuk ugyanakkor, amikor azok másféle okok és okozatok között fontos láncszemként közvetítő (mediációs) változók lesznek. Ha befogadás és az elfogadás kapcsán már megidézett *folyamatmodelljét* vesszük alapul a meggyőzésnek, akkor azt látjuk, hogy a meggyőző kommunikáció és az ennek nyomán esetleg megváltozó viselkedés között az attitűdök közvetítő szerepe kézenfekvő. Ebben a modellben a meggyőzés nem áll meg a kinyilvánított attitűd megváltozásánál, fontos további lépcső a megtartás és a viselkedés, melyek ezután következnek.

Attitűd és más mentális folyamatok

A **mentális folyamatok** kutatásának saját története van a pszichológiában, így az attitűdkutatásban is különféle módon jelenik meg a szerepe. Jól illusztrálja ezt az **attitűd és a viselkedés kapcsolatának** kérdésköre is. Hagyományosan, (neo)behaviorista szemszögből nézve az attitűd egy *belső (mentális) mediációs változó* az inger és a viselkedéses válasz között. Itt érdemes megemlíteni például Osgood és munkatársainak neobehaviorista elméletét (*mediációs elmélet*), amely a *szemantikus differenciál skála* megalkotásához vezetett. A kognitív forradalom azonban szemléletváltást hozott itt is; az attitűd mint *tudatos, introspektív tudattartalom* került a vizsgálat fókuszába, és ekkortájt az *attitűddinamikai* vizsgálatok kaptak fő szerepet. Nyilvánvaló, hogy a kutatásnak ma is egyik fontos célja, hogy az attitűd viselkedéssel való komplex kapcsolatát feltárjuk (pl. milyen feltételek között, milyen attitűdök, hogyan jósolják be a viselkedést), ugyanakkor megjelentek más hangsúlyú megközelítések is. A legújabb, posztkognitív nézőponttal (kb. 1980-as évektől), a *nem tudatos mentális folyamatok* vizsgálata (és a rendszerszemléleti megközelítés) került a vizsgálatok fókuszába. A hagyományos mérési módok mellett a más területeken már sikerrel alkalmazott *projektív technikák* is bevezetésre kerülnek az attitűdök mérésére (pl. *TAT*, *történetmesélés*, rajz, mese, játék). A legújabb eredmény pedig, hogy bevezetésre került a nem tudatos, *implicit attitűd* fogalma, és a mérésére módszertani újjátként sajátos technikákat alakítottak ki a kutatók (értékelő *előfeszítés*, GNAT, IAT).

Mindenképpen szót kell ejtenünk itt még a **mentális folyamatok és a személyiség viszonyának**, azaz a *kognitív stílus* egyének közötti különbségének vizsgálatairól, itt ugyanis sajátosan fonódik össze a mentális folyamatok és az attitűd fogalma. A kutatásokra itt kezdetben az volt a jellemző, hogy a gondolkodás *tartalmát* (pl. antiszemitizmus) és *stílusát* (pl. autoritáriánus) egyszerre vizsgálata (ld. pl. az *Adorno*-féle **F-skálát**, a *Rokeach*-féle **d-skálát**, vagy a *Harvey*-féle **Fogalmi Rendszerek Teszt**-et). Az újabb kutatások viszont igyekeznek elválasztani ezt a kettőt, és megragadni a gondolkodás általános jellemzőit, függetlenül a konkrét tartalomtól (ld. pl. a *Kelly* és *Tetlock*-féle **komplexitás-vizsgálatokat**, vagy legújabban *Kruglanski* elméletét a zárt-nyílt gondolkodásról, a „*lezárás iránti igény*” fogalmának bevezetésével). Nyilvánvaló azonban, hogy a stílus és a tartalom tökéletesen nem választható szét, hiszen előbbi predispozíció arra, milyen tartalmakra (pl. attitűdök kialakítására) lesz fogékony a személy gondolkodásában. A nézetrendszerek, a kognitív stílus vizsgálatainak módszertanára sajátosan jellemző a speciális *többváltozós statisztikai eljárások* (*FA*, *MDS*, *klaszteranalízis*) használata, melyek képesek megragadni nézetek szerveződését.

Sokféleképpen mérhetünk attitűdöket

Az attitűd mérésének módszereit alapvetően két típusba sorolhatjuk attól függően, hogy a személy tudatában van-e a mérésnek ([közvetlen módszer](#)) vagy sem ([közvetett módszer](#)). A közvetlen mérési módok előfeltevése, hogy a személy képes attitűdjeit tudatosítani, és azokról a megadott keretek alapján ([ön](#))[beszámoló](#)t adni. A [skálák](#), a kérdőívek és [interjúk](#), vagy akár a [hamis szonda](#) módszere ezen előfeltevés alapján dolgoznak. A közvetett módszerek esetében nem magát a személyt kérdezzük, mivel vagy nincs tudatában a mérésnek (megfigyelés egyes esetei, mint pl. az [elveszett levél technika](#)), vagy nem képes a válaszait tudatosan irányítani ([fiziológiai mérések](#), [reakcióidő](#)), illetve kevésbé kontrollálja azokat ([projektív technikák](#)). Ezeknél a módszereknél tehát valamely közvetítő változót, elsősorban a viselkedést vagy a nem tudatos folyamatokat igyekszünk mérni.

Nyilvánvaló, hogy *minden módszernek vannak előnyei és hátrányai*; az egyes módszerek „bevetettségét” mindig az aktuális vizsgálathoz igazítva kell mérlegelni. Meg kell fontolni például: mi a fő célunk a méréssel? Egyéneket akarunk összehasonlítani, osztályozni? Gyorsan és viszonylag könnyen szeretnénk nagyobb mennyiségű adatot gyűjteni? Ez esetben a leggyakrabban használatos módszert, az attitűdskálát érdemes alkalmazni. A vizsgálati témánk „kényes”? Szeretnénk minimalizálni a szociális kíváncsiság torzító hatását? Fontoljuk meg a közvetett módszerek alkalmazását (megfigyelés, projektív technikák, IAT)!

Mint már említettük, az attitűd mérésének „prototípusa” az [attitűdskála](#). Már az első mérések is skálával történtek a korai időszakban ([Thurstone-skála](#) és [Likert-skála](#)), ezek a klasszikus skálák még ma is használatosak, és a repertoár azóta tovább gazdagodott (Osgood: [szemantikus differenciál](#), kumulatív skálák: [Bogardus](#) és [Guttman](#)). A skálák széleskörű elterjedésének oka, hogy az általuk nyert eredmények jól kvantifikálhatók és így könnyű összehasonlítást tenni velük. Olyan praktikus szempontok is szólnak mellettük, hogy viszonylag könnyen, olcsón nagy mennyiségű adat gyűjtésére alkalmasak, valamint könnyen feldolgozhatóak az így nyert adatok. A skálákban közös, hogy az attitűd *érzelmi-értékelő* viszonyulását vizsgálják elsősorban. Szigorú matematikai értelemben *ordinális* mérőeszközök, ám a gyakorlatban a szociálpszichológusok *intervallumskálájúként* kezelik a kapott eredményeket, elsősorban azért, mert így sokkal többféle statisztikai elemzésre van lehetőség. Bár a matematikában képzett szigorú kritikusok emiatt olykor a fejüket csóválják, az eredmények igazolni látszanak ezt a gyakorlatias megközelítést. A különböző típusú attitűdskálák számos dologban eltérhetnek egymástól: *elméleti előfeltevéseikben* és ezzel összefüggésben a *skálaszerkesztés menetében*, vagy akár a *specifikusságukban* eltérnek, így *alkalmazhatóságuk* és *korlátaik* is részben különböznek.

Végül érdemes még különbséget tennünk az [index](#), a skála és a tipológia között. A legegyszerűbb mérőeszköz a tipológia, ami pusztán két vagy több nominális változó metszéspontján képzett kategoriális változó, szemben az indexszel és a skálával, amelyek ordinális (sokszor intervallumskálájúnak tekintett) mérőeszközök. Az index segítségével rangsorolni lehet a megfigyelt eseteket, egyforma súlyú tételek egyszerű összeadásával képezve a mérőszámokat. Megmondhatjuk például, hogy ki szeret jobban egy adott mosóport és ki kevésbé. A skála a legösszetettebb eszköz, mert itt az egyes itemeknek is belső hierarchiája van. A Thurstone-skálában például azt tűzték ki, hogy 11 fokozatban mérhetővé tessék az attitűdöket, mely fokozatok egymástól egyenlő távolságra vannak. Ezzel nem csupán egy rangsort, de abszolút értékelést is igyekeztek lehetővé tenni. Bár a skálák komplexitása magában hordoz bizonyos veszélyeket, több információval szolgálnak, mint az egyszerű rangsorok.

A kérdőíves adatgyűjtésnek is van pszichológiája!

Az attitűdök mérésének legtipikusabb és leggyakoribb formája, a [kérdőív](#) ugyanakkor általánosabb vizsgálati módszer. Az önbeszámolón alapul, melynek során a megkérdezett személy egy szisztematikusan felépített kérdéssort válaszol meg saját maga (*önkitöltős*) vagy egy kérdező közvetítésével (*megkérdezéses*). A [kérdézési módoknak](#) ezeken belül is számos konkrét változata van, a hagyományos papír-ceruza eljárásoktól a modern *számítógéppel*, *internettel támogatott* eljárásokig, sokféle lehet például az önkitöltéses módszer. A konkrét mód kiválasztása itt is körültekintést igényel, az előnyök és a hátrányok mérlegelését. (Pl. az önkitöltős módszer olcsó és gyors, ugyanakkor nagyobb az esélye a félreértésnek, a pontatlan, hiányos válaszoknak.)

Többféle kérdéstípust különíthetünk el egy kérdőívben belül. A *főkérdés* magára a vizsgált jelenségre vonatkozik, a *demográfiai kérdések* a válaszolóval kapcsolatos háttérváltozókat derítik fel, a *kiegészítő kérdéseknek* pedig lehet ráhangoló, levezető vagy ellenőrző szerepük. Formáját tekintve a kérdésformák gazdag tárházából válogathatunk, például nyitott vagy zárt, táblázatos, rangsorolós,

feleletválasztós, leltár, rács formátumút, stb. A legfontosabb szempont ugyanakkor, hogy *jó kérdéseket* tegyünk fel. Ezt az elsöre egyszerűnek tűnő feladatot nem is olyan könnyű kivitelezni. Gyakran előfordul, hogy a végleges kérdőív elkészüléséig számtalan próbaváltozat hibáin keresztül vezet az út. A megfelelő adatok gyűjtéséhez világosan, közérthetően megfogalmazott; egyértelmű (nem lehet többféleképpen értelmezni); rövid (amennyire csak lehet); nem sugalmazó; elfogulatlan kérdések kelljenek. Igen gyakori hiba, amikor egy kérdés több dologra is rákérdez – ilyenkor a kérdezettnek és utólag a kutatónak is nehéz megmondani, a kérdés melyik részének is szóljon ill. szólt a válasz.

A megfelelő kérdések megfogalmazása alapvető, de a *jó kérdőív* megalkotásához ennél több kell, az egész kérdőívet kell áttekinthető és átlátható formába önteni. Fontos például, hogy ne legyen túl hosszú, ugyanakkor nem érdemes a helyspórolás miatt összezsúfolni. A kérdések sorrendjét is alaposan át kell gondolni: mivel érdemes indítani, mit nem szabad a végére hagyni, melyik kérdések nem szerepelhetnek semmiképpen egymás után. Praktikus, sok segítséget adó szempont, ha az [adatbevitelt](#) megelőző [kódolás](#) elő van készítve rajta (pl. szélén kódkockák).

A kérdőíves kutatást tágabb kontextusban nézve szót kell ejtenünk annak *stratégiájáról* is. Ha már tudjuk, mit szeretnénk vizsgálni, meg kell tervezni a hogyan is. Mint minden kutatásnál, itt is célszerű egy kutatási tervet készíteni, amiben kellő részletességgel leírjuk a tervezett vizsgálatunk lépéseit. Dönteni kell a mérőeszköztől (saját vagy már más által használt?) és a [mintavételről](#), amellyel az adatfelvételt bonyolítjuk majd. A kutatás hatékonyságát növeli, ha egy *előzetes tesztelésnek* vetjük alá a mérőeszközünket, mert így tudjuk korrigálni az esetleges hibákat. A mintavétel a kutatás egyik sarkalatos pontja, hiszen az eredményeink általánosíthatóságát és érvényességét nagyban befolyásolja, hogy a vizsgálni szándékozott populációhoz képest kiket sikerült valóban vizsgálnunk. Egyáltalán nem minden kutatásban szükséges (ld. pl. a kvalitatív kutatásokat) és/vagy lehetséges (ld. pl. a pszichológushallgatók műhelymunka-kutatásait) azonban a nagy, reprezentatív minta használata.

Maga a kérdőíves kutatás is felfogható **pszichológiai folyamatként**, melyben mind a kutatás végzőjének, mind a válaszadónak (és a kettejük között esetleg megjelenő kérdezőnek, kódolónak) sajátos előfeltevései, megismerési és motivációs jellemzői jelennek meg. A *kérdések megfogalmazása* sokszor magában hordozza a kutató céljait, ami nem jelenti feltétlenül azt, hogy teljes mértékben megelőlegeznék a válaszokat, de mindenképpen korlátozza a lehetséges reakciókat. Még a nyitott kérdés is viszonylag strukturált helyzet a válaszadónak, hiszen egy feltett kérdésre kell válaszolnia. A kérdőívek ugyanakkor tipikusan zárt kérdéseket tartalmaznak, melyek még inkább magukon viselhetik a kutató saját elképzeléseinek hatását. Mivel itt a kutató által *megfogalmazott válaszlehetőségek* közül választ a megkérdezett személy, alapvető jelentősége van annak, hogy milyen kérdést tettek fel és milyen lehetőség volt a válaszadásra. A kérdések megfogalmazása mellett, az *eredmények értelmezésével* is befolyásolhatja a kutató szemlélete, előfeltevései az eredményt. Klasszikus példa a kutatói interpretáció erejére a faktorelemzés, melynek során az együttjáró tételek közül egyesek szerepét felnagyíthatja, másokét csökkentheti a kutató, sőt a kialakult faktorokat is a kutató nevezi el, értelmezve a tételek együttjárását.

Fontos tudnunk, hogy nem csupán a kérdező elvárásai, előzetes felkészültsége van hatással a válaszadásra, de magának a **válaszadónak beállítódása**, ezen belül a kognitív folyamatai motivációja is alapvetően befolyásolhatja a megszülető válaszokat. A kérdezési helyzetben biztosítanunk kell, hogy a kérdezett figyelmét ne tereljék el más ingerek a válaszadástól, a kérdések érthetőségével és intuitív relevanciájukkal (a személy is élje át, hogy jelentősége van a válasznak és ő képes azt megadni). A képességek olyan elemi szinten is jelentkeznek, hogy önkitöltős kérdőíveknél a kérdést és a válaszokat el kell tudni olvasni és meg kell tudni érteni. Ha a válaszok skálákat tartalmaznak, akkor például hasznos az elemi matematikai képesség. Azt gondolnánk, hogy ez mindenképpen megvan a válaszadónak, ám nem is olyan biztos, hogy egy 1-10 közötti skála közepének nem az 5-öt választják tévesen maguktól a válaszadók.

A kérdőíves kutatás hosszú története során különböző helyzetekben derültek ki **szisztematikus torzítások** (pl. egyetértési torzítás, társas kívánatosság), melyek jelentősen megváltoztatják a megszülető válaszokat. McGuire az ilyen műtermékek sorsát számos lépcsőben elemzi. Abból indult ki, hogy a kutatók nagyon sokáig, igyekeznek figyelmen kívül hagyni a problémákat. Ha eljutnak a műtermék felismeréséig, akkor elkezdnek a kialakítani valami védelmi szisztémát nem kívánt hatásainak kiküszöbölésére. Az egyszerű figyelmen kívül hagyás után jöhet a „torzításgyanús” válaszok (vagy válaszadók) adatbázison belül is érvényesíthető *kizárása*, esetleg *csapdaskálák* elhelyezése és adatainak figyelembe vétele a közösen vizsgált jelenségre. A legkreatívabb megoldás

mégsem ez, hanem az, ha a torzító hatásért felelős tényezőket külön is tudjuk elemezni és egyéni különbségeket tudunk megállapítani, de csoportokat is jellemezhetjük az átlagértékekkel.

Honnan tudjuk, hogy jól végeztük a dolgunkat?

A kérdőíves kutatásokkal kapcsolatban éppúgy felmerülnek a **megbízhatóság** és az **érvényesség** problémái, mint másutt. Bizonyos fajta zárt kérdőíveknél (pl. az összegző attitűdskálánál) szerencsére jól kidolgozott statisztikai eszköztár áll rendelkezésünkre, hogy ellenőrizzük, valóban jól végeztük-e a dolgunkat. A kérdőív **megbízhatóságát** időben (újborni felvétellel) és belső konzisztenciája vonatkozásában is ellenőrizhetjük. Az utóbbira manapság az ún. Cronbach-féle alfa-együttható és az item-totál korrelációk kiszámítása használatos, de faktoranalízist is alkalmazhatunk.

Ami az **érvényességet** illeti, ott nyilván csak a **szerkezeti** és a **külső** jöhet számításba, hiszen a kérdőívvel oksági kapcsolatokat nem vizsgálunk. A **külső érvényesség** elsősorban a jó mintavételen múlik. A **szerkezeti érvényesség** vizsgálatára gyakran alkalmazott módszer – nemcsak a szociálpszichológiában! –, hogy a mérni kívánt konstrukttal kapcsolatos **különbségeket** keresünk a kérdőíven különböző pontszámokat elérő emberek között. Ennek egyik iskolapéldája a machiavellizmus vizsgálata: a kutatók olyan kérdőívet szerkesztettek, amellyel a machiavellizmus személyiségvonását kívánták mérni (vagyis azt, hogy az adott személy mennyire hisz mások manipulálhatóságában, s mennyire képes és hajlandó erre), majd ügyes kísérletek és megfigyelések segítségével kimutatták, hogy a magas pontszámú emberek valóban hajlamosabbak mások manipulálására, illetve sikeresebben tudnak manipulálni. A **szerkezeti érvényesség** további mutatója lehet, ha kérdőívünk úgy korrelál más mérőeszközökkel, ahogyan azt a konstrukttal elméleti meghatározásai alapján várhatjuk tőle.

A statisztikai elemzések persze nem mentenek fel bennünket a kérdőív-szerkesztés korábban már említett egyéb követelményei alól, vagyis például hogy jól fogalmazzuk meg a kérdéseket, jó instrukciót írjunk, és így tovább (ld. fentebb). Ugyanakkor ha lehetőségünk van rá (megfelelő típusú a kérdőív, rendelkezünk a megfelelő adatokkal), mindig végezzük el ezeket az elemzéseket, mert ezek is megmutatják, mennyire sikerült jól a kérdőív. A rosszul megfogalmazott vagy irreleváns kérdéseknek például gyakran gyenge az item-totál korrelációjuk, faktorelemzésnél nem illeszkednek jól egyik faktorhoz sem, valamint az is kiderülhet, ha esetleg nem a megfelelő konstrukttal mértük.

Nem vagyunk egyformák – avagy a kultúrközi összehasonlítás

A szociálpszichológiában egyre nagyobb teret hódít az a felismerés, hogy a társas megismerés, a társas érzelmek és a viselkedés nem független az egyént körülölelő és szocializáló kultúrától. A **kulturális összehasonlító pszichológia** ezért egyre népszerűbb kutatási terület, és bár a 2000-es évek elejére még mindig nem került be teljesen a szociálpszichológia fősodraba, óriási növekedési potenciál és lehetőségek rejlenek benne.

Erről a sajátos kutatási területről – amely egyben szemléletmód is – összefoglalónkban azért a kérdőíves kutatásoknál beszélünk, mert a legtöbb ilyen kutatás kérdőívekkel készül. Bár nem feledkezhetünk meg a **kulturális pszichológia** és az **„őshonos” vagy „helyi” pszichológia relativista** megközelítéseiről sem, a kultúrközi vizsgálatok zöme mégis a kvázikísérlet sémája szerint épül fel. A kutatók ezekben a vizsgálatokban tulajdonképpen kvázifüggetlen változóként kezelik a kultúrát, a „független változó” szerepét pedig általában különböző kérdőívek játsszák (pl. attitűdskálák, érték-kérdőívek, nézeteket és hiedelmeket vizsgáló kérdőívek).

A kutatás lényege tehát az, hogy ugyanazokat a kérdőíveket több különböző kultúrában is felveszik, majd az eredményeket összehasonlítják a kultúrák között. Az ilyen fajta kutatásban a legfőbb probléma az **ekvivalencia**: az, hogy a kérdőívek *ugyanazt* a konstrukttal lehetőleg *ugyanúgy* mérjék. Az ekvivalenciára sokféle veszély leselkedik: lehet, hogy ugyanaz a fogalom különböző kultúrákban nem pontosan ugyanazt jelenti (pl. „intelligencia”), vagy nem ugyanazok a helyzetek és viselkedésmódok kapcsolódnak hozzá (pl. a szorongáshoz). Az is lehet, hogy az egyes tételeket a válaszadók másképp értelmezik, a fordítási problémákról nem is beszélve.

A veszélyek közül még ez utóbbiakat a legkönnyebb kezelni, erre elterjedt módszer a kérdőív **oda- és visszafordítása**: az eredeti nyelvről lefordított kérdőívet egy másik fordító visszafordítja az eredeti nyelvre, s ha a visszafordított változat nagyjából egyezik az eredeti verzióval, akkor bízhatunk benne, hogy jól sikerült a fordítás. Arra is törekedni kell, hogy a különböző kultúrákból vett minták összehasonlíthatók legyenek: más egy egyetemista minta egy olyan fejlett országban, ahol a 18-25 éves korosztály fele jár egyetemre, és más ott, ahol csak 5%-a. Gyakori az is, hogy különböző

kultúrákban élő kutatók fognak össze, mivel így korrigálhatják egymás téves elképzeléseit a másik kultúrájával kapcsolatban. Alkalmazható a [decentrálás](#) módszere is. Természetesen igen kifinomult statisztikai eszköztár is rendelkezésükre áll a kérdőíves összehasonlítások elemzéséhez és a lehetséges torzítások kiszűréséhez (pl. [faktoranalízis](#), [tétel-válasz elmélet](#)).

A szociálpszichológiai kísérlet

Miért és mikor (ne) szeressem? Avagy a kísérlet helye a szociálpszichológia módszerei között

A **kísérletezést** már a kurzus elején megemlítettük mint a kutatási stratégiák egyikét. A kurzus második nagy blokkjában részletesebben is megismerkedünk vele. Először is: miben más a kísérlet az egyéb kutatási módszerekhez képest? Leginkább abban, hogy a kísérletező kutatók *szisztematikusan manipulálnak* egy vagy több tényezőt (*független változót*), amelyekről feltételezik, hogy *oki hatást* gyakorolnak más tényezőkre – ez utóbbiakat pedig *függő változóként* mérik és vizsgálják, hogy az általuk felvett értékek alakulása vajon tényleg függ-e a független változók szintjeitől. A kísérlet **legfőbb előnye** éppen ezért az, hogy eredményeiből *okási következtetéseket* vonhatunk le, vagyis nagy a *belső érvényessége*. A független változók manipulációja viszont *idő- és munkaigényes*, gyakran ráadásul *ellenőrzött körülményeket igényel*, amelyek leginkább laboratóriumban biztosíthatók. Emiatt a kísérletekben alkalmazott minták rendszerint *kisebbség és kevésbé reprezentatívok*, mint pl. egy kérdőíves felmérésnél. Ez és a gyakran mesterséges laboratóriumi helyzet csökkenti az eredmények általánosíthatóságát. A kísérletezésnek **hátránya** tehát, hogy más kutatásokénál kisebb lehet a *külső érvényessége*. A *szerkezeti érvényesség* és a megbízhatóság tekintetében kevésbé rangsorolhatjuk egyértelműen a kísérletet más módszerekhez képest. Ilyen vonatkozásban a kísérlet lehet erős és gyenge is: ez a manipulációra és mérésre alkalmazott konkrét módszerektől függ.

Beszélhetünk viszont arról, hogy a kísérlet **mikor és hogyan alkalmazandó**. Ez leginkább a vizsgált probléma természetétől függ. Gondoljunk bele, mi minden kell a kísérlethez: jól definiált független változó(k) oki hatását vizsgáljuk jól definiált függő változó(k)ra; megbízható és érvényes módon kell a független változókat manipulálni, a függő változókat pedig mérni, mindkét esetben a torzító tényezők kiküszöbölésével. Kísérletezni ezért akkor érdemes, ha teljesül két feltétel.

Először is kell az, hogy *már elég világos képünk legyen a vizsgált jelenségekről* ahhoz, hogy egyértelmű *hipotézist* fogalmazhassunk meg, *konceptuálisan* (azaz fogalmilag) jól definiált változókkal. A vizsgálódás kezdeti szakaszában lehet, hogy érdekesebb olyan leíró vagy feltáró jellegű kutatásokat végeznünk, amelyekre más módszerek (pl. a kérdőíves vagy a kvalitatív) alkalmasabbak.

Másodszor: arra is szükség van, hogy *képesek legyünk a független változókat hatékonyan és torzításmentesen manipulálni, a függő változókat pedig ugyancsak érvényesen és megbízhatóan mérni*. Amennyiben ezzel kapcsolatban kétségek merülhetnek fel, jobb még a kísérlet előtt célzott elővizsgálatokat végezni, mint utólag szembesülni az eredmények hasznavehetetlenségével. Ha pl. korántsem biztos, hogy az alkalmazni szándékolt manipuláció a független változó szintjeit a megfelelő módon állítja be, érdemes előtesztelést végeznünk ennek vizsgálatára, és amennyiben szükséges, az alkalmazandó manipuláció átalakítására. Ugyanez érvényes a függő változóra is: mérésére olyan módszert alkalmazzunk, amelynél eléggé biztosak lehetünk abban, hogy *megbízhatóan* és *érvényesen* mér (pl. azért, mert mások már eredményesen alkalmazták, vagy mert mi magunk teszteltük elővizsgálatban). Nem érdemes viszont kísérleteznünk, ha nagyon sok változó bonyolult összefüggéseit vizsgáljuk, mivel a kísérletben ezt gyakorlatilag úgysem tudjuk megoldani.

Vegyük észre azt is, hogy vannak olyan változók, amelyek **nem manipulálhatók**: vagy azért, mert ez nem volna etikus (pl. drogfüggőség, erős szorongás, stressz vagy fájdalom), vagy azért, mert egyáltalán nem is lehetséges (pl. nem, lakóhely, társadalmi helyzet). Olykor a függő változókkal kapcsolatban is felmerülhetnek ilyen problémák: itt is vannak etikai korlátok (pl. agresszív viselkedés mérése), és gyakorlatiak is (pl. bonyolult belső folyamatok vagy hosszabb távú hatások mérése). Ilyenkor alkalmazhatjuk az említett változókat valamilyen „mérés nélküli” formában (pl. agresszió: áramütés helyett kellemetlen, berregő hang az „áldozat” fülébe), próbálkozhatunk különleges technikákkal (pl. reakcióidő-mérés, „hangosan gondolkodásról” készült jegyzőkönyvek elemzése), végezhetünk természetes- vagy kvázikísérletet, vagy teljesen el is állhatunk az adott problémával kapcsolatban a kísérleti módszer alkalmazásáról.

A megfelelő kutatási módszer kiválasztásánál emlékeznünk kell arra, amit a kurzus elején tanultunk: **nincs tökéletes módszer**, minden kutatási stratégiának más-más előnyei és hátrányai vannak. A vizsgált kérdés természete dönti el, hogy milyen előnyökért cserébe milyen hátrányokat érdemes vállalnunk. Hosszabb távon azt is megtehetjük, hogy *ugyanazt a kérdést különböző módszerekkel is*

vizsgáljuk. Ilyenkor reménykedünk, hogy mindegyikkel nagyjából ugyanazokat az eredményeket kapjuk – és ha mégsem, azáltal kiszűrhetjük a módszerspecifikus hatásokat.

Melyiket szeressem? Avagy a kísérletek típusai

A kísérleteknek a legtipikusabb változaton, a laboratóriumi kísérleten kívül több más típusa is van. A **laborkísérlet**, mint a neve is mutatja, laboratóriumban (egyetemen, kutatóintézetben), vagyis a kutató számára „hazai pályán” zajlik, ahol maximális kontrollt gyakorolhat a körülmények, s így a független változók felett. Az ilyen helyzet azonban életidegennek és mesterkéltnek is bizonyulhat. Ezért a kutatók, ha tehetik, **terepkísérleteket** is végeznek: az életszerűségért, vagyis a magasabb **külső érvényességért** cserébe vállalják a helyzet feletti kisebb kontrollal járó veszélyeket, az olyan zavaró tényezők jelenlétét, amelyek fenyegetik a belső (és kisebb mértékben a szerkezeti) validitást. Ez nem azt jelenti, hogy a laboratóriumi kísérlet „rosszabb” lenne, hiszen ott a kisebb külső validitásért a magasabb belső és a könnyebben biztosítható szerkezeti érvényesség kárpótol. A kísérletek típusain belül is igaz, hogy mindegyik módszernek más-más előnyei és hátrányai vannak. Döntsük el, az adott helyzetben melyiket éri meg a leginkább alkalmaznunk!

Mind a labor-, mind a terepkísérlet feltételezi, hogy a kutató **manipulál** egy vagy több **független változót**. Amikor ez gyakorlati vagy etikai okokból nem lehetséges, végezhetünk **természetes** avagy **kvázikísérletet**. Ilyenkor a független változót rajtunk kívül álló tényezők manipulálják (pl. nő vagy férfi a résztvevő, értesült-e valamilyen eseményről, milyen helyen lakik stb.). Így ez valójában nem igazi kísérlet (ettől „kvázi-”), és az eredményekből is csak nagyon óvatosan vonhatunk le **okszági következtetéseket**. Előfordulhat, hogy egy **többváltozós kísérlet** az egyik (vagy akár több) független változó szempontjából „valódi”, de tartalmaz kvázifüggetlen változókat is.

A kísérletek sajátos típusa a **hatásvizsgálat**: ilyenkor azt vizsgáljuk, mennyire volt eredményes a világban valamilyen területen ténylegesen bevezetett, az érintettek életét befolyásoló gyakorlati beavatkozás vagy reform. Ilyen beavatkozás nagyon sokféle lehet: pl. iskolákban új oktatási, cégeknél új termelési, irányítási vagy bérezési módszer bevezetése, valamilyen prevenció program (pl. drogok, ittas vezetés vagy huliganizmus ellen), vagy akár valamilyen nagyobb reform (pl. egészségügy). A hatásvizsgálatnak a pszichológiai (viselkedéses, érzelmi és gondolati) következmények vizsgálata persze *csupán az egyik összetevője* a sok egyéb lehetséges szempont (pl. gazdasági) közül.

Végül ne feledkezzünk meg két ritkább fajta „kísérletről” sem: a **fenomenológiai kísérletről** és a **gondolatkísérletről**. Az előbbinél nem valamilyen független változó hatásaira vagyunk kíváncsiak, hanem laboratóriumi körülmények között elő akarunk állítani egy jelenséget, hogy aztán megfigyelhessük. Néhány szociálpszichológiai példa: Festinger, Pepitone és Newcomb (1952) az egyéniségvesztésről; Brown (1958) a pánikról. A gondolatkísérlet pedig olyan „kísérlet”, amelyet a valóságban nem végzünk el, csak végiggondolunk. Empirikus eredményeket persze nem hoz, de, az előzetes gondolkodás és tervezetés idején hasznos lehet.

Hogy kezdjek neki? A kísérlettervezés lépései és alapfogalmai

A kísérletezés első lépése (a vizsgálni kívánt téma kiválasztása és a szakirodalmi tájékozódás után, amelyekre most nem térünk ki) a **hipotézis** megfogalmazása, és vele együtt a **konceptualizáció**. A fogalmak és a köztük feltételezett viszonyok tisztázását követi az **operacionalizáció**. A kettőt azért is érdemes egymástól elválasztani, mert *ugyanazok a **konceptuális változók** többféleképpen is **operacionalizálhatók***.

Az operacionalizáció megtervezésével nagyjából egy időben el kell döntenünk azt is, milyen és mekkora mintával dolgozunk a kísérletben. A kísérlet általában idő- és munkaigényes mind a kutatók, mind a résztvevők számára, ezért a kísérletekben többnyire jóval kisebb (mintegy 40-100 fős) minták vesznek részt, mint a nagy kérdőíves vizsgálatokban. A kísérletek mintái ezért *általában nem is reprezentatívak*. Gyakori egyetemi hallgatók alkalmazása résztvevőként: ez kényelmes és egyszerű megoldás, de veszélyezteti a kutatás **külső érvényességét**. Főleg akkor érdemes egyetemista mintával dolgoznunk, ha olyan jelenséget vizsgálunk, amelyről feltételezzük: annyira általános, hogy tekintetében nincs különbség az egyetemisták és a teljes populáció között.

Az **operacionalizáció** első lépése az, hogy megtervezzük a kísérlet elrendezését. A legegyszerűbb elrendezésben csak egy fajta **manipuláció** hatását vizsgáljuk úgy, hogy a résztvevők felét valamilyen „kezelésben” részesítjük (pl. megnéznék egy filmbejátszást, információt kapnak, találkoznak egy beavatott személlyel, alkoholt fogyasztanak, stb.), míg a másik felüket nem. Ebben az esetben **kísérleti-** és **kontrollcsoportokról** beszélhetünk. Lehetséges persze többféle „kezelés”, azaz több

kísérleti csoport alkalmazása is. Az elrendezést nagyjából meghatározza, hogy a hipotézisben hány és milyen típusú változó szerepel, és ezeknek *mik a szintjei*. Ha pl. két független változót vizsgálunk, és az egyiknek kettő, a másiknak négy lehetséges szintje van, az összesen nyolcféle kísérleti helyzetet vagy feltételt jelent, 2x4-es elrendezésben.

A fentiekből azonban még nem következik, hogy a kísérlet során **egy személy hány feltételben vegyen részt**. Amennyiben lehetséges, célszerű egy résztvevőt több feltételben is szerepeltetni (pl. ha a kísérlet tárgya különböző ingerek, ingerstimulusok vagy ingerhelyzetek megítélése vagy a rájuk adott reakció). Ha nem lehetséges, hogy egy résztvevő több feltételben szerepeljen (pl. mert rájönne a kísérlet céljára és ez elrontaná az eredményeket), akkor minden feltételben más-más embereknek kell résztvenniük! Előbbi esetben személyeken belüli összehasonlításról (vagy összetartozó mintákról) beszélünk, az utóbbi esetben pedig személyek közötti (vagy független mintás) összehasonlítás történik.

Alapelv ugyanakkor, hogy a feltételeknek csakis a független változó tekintetében szabad (és kell) különbözniük, minden másban azonosak kell, hogy legyenek! Hogyan érhető ez el? Személyeken belüli összehasonlításnál elsősorban a feltételek sorrendjének hatását kell kiküszöbölnünk – erre az egyik jól ismert és gyakori módszer a latin négyzet elrendezés. Személyek közötti összehasonlításnál arra kell törekednünk, hogy a különböző feltételekben részt vevő személyek csoportjai a független változókat kivéve **mindenben egyformák legyenek**. Ez megoldható az alminták *illesztésével*, de az esetek többségében még jobb a véletlenszerű elhelyezés.

Az operacionalizáció elválaszthatatlan a kísérlet **forgatókönyvének** megírásától. A kísérletet tekinthetjük egyfajta „színdarabnak”, amelyet a kutató „rendez”, szereplői a résztvevők és a beavatott személyek, díszletei és kellékei a manipuláció (pl. ingeranyagok) és a mérés eszközei, valamint van kidolgozott története is (kinek mikor mit kell tennie). A forgatókönyvnek fontos része a fedőtörténet, valamint a manipuláció és a mérés megtervezése is. A kísérlet megtervezésekor, így a manipulációval és a méréssel kapcsolatban persze *etikai megfontolásokat* is figyelembe kell vennünk. A kísérletet a résztvevőkkel folytatott **lezáró beszélgetéssel** fejezzük be, azután pedig már **az adatok elemzése** következik.

Ha eddig eljutottunk: jöhetnek a többváltozós kísérletek

A többváltozós kísérleti elrendezés lényege, hogy egyszerre több független változó hatását vizsgáljuk. Ezek szintjeit ugyanúgy manipuláció segítségével állítjuk be, mint az egyváltozós kísérletnél. A kísérleti feltételek úgy alakulnak, hogy az összes független változó összes szintjének minden egyes kombinációjához jusson egy-egy feltétel. A feltételek száma így az egyes független változók szintjei számának szorzata lesz. Ha pl. két független változóval dolgozunk, és mindegyiknek két szintje van, akkor $2 \times 2 = 4$ kísérleti feltételünk lesz. Ha három független változónk van, 2, 3 illetve 4 szinttel, akkor a feltételek száma: $2 \times 3 \times 4 = 24$. Ezt azért is érdemes megjegyezni, mert a többváltozós elrendezéseket gyakran a független változókhoz tartozó szintek szorzatával nevezik meg; iménti példánknl maradva: „2x2-es elrendezés” ill. „2x3x4-es elrendezés”. A független változók egymástól is függetlenek, vagyis előfordulhat, hogy egyaránt van köztük összetartozó mintás (személyeken belüli összehasonlítással) és független mintás (személyek közötti összehasonlítással).

Egy-egy független változó önmagában is hatással lehet a függő változó(k)ra – mintha a többi független változó ott se lenne. Az ilyen hatást főhatásnak nevezzük. A többváltozós kísérletekben ugyanakkor az is lehetséges, hogy két vagy több független változó *együttesen is gyakorol olyan hatást*, amit külön-külön vizsgált főhatásaikkal nem tudnánk megmagyarázni. Az ilyen hatást nevezzük interakciónak. Elsőre kissé bonyolultnak tűnik, de példákkal és az „attól függ” kifejezéssel megérthetjük, miről van szó. Lássuk például két független változó interakcióját! Vajon milyen hatással van egy személyről kialakult benyomásunkra, ha az illető kisebb, de kínos hibát követ el (mondjuk ügyetlenségében leönti magát kávéval)? Mint egy klasszikus kísérlet kimutatta, ennek a független változónak a hatása **attól függ**, hogy eredetileg kompetensnek tartottuk-e az illetőt. Ha igen, akkor a kínos ügyetlenség hatására csak még rokonszenvesebbnek fogjuk értékelni (talán mert esendőnek és így emberibbnek tűnik? – legalábbis így magyarázzák a szerzők). Ha viszont már eredetileg is inkompetensnek tartottuk, akkor a hiba csak tovább ront az amúgy is negatív megítélésén. Vagyis a vizsgált független változó (elkövet-e az illető egy kicsi, de kínos hibát) hatása **attól függ**, hogy egy másik független változónak (az észlelt kompetenciának) milyen volt az értéke. Interakció persze kettőnél több független változó között is lehetséges. Az interakció ábrázolható grafikus formában is: ez nemcsak az eredmények bemutatását segíti, hanem az interakció fogalmának és az egyes vizsgálatokban kapott konkrét interakcióknak a megértését is. Fontos ugyanakkor, hogy ne csak a

grafikus ábrázolás alapján értelmezzük az eredményeket, hanem nézzük meg a szignifikanciapróbák eredményeit is!

A kísérlet mint színdarab: A forgatókönyv és a fedőtörténet

Mint már említettük, a kísérletet tekinthetjük „színdarabnak”. Ebben a hasonlatban a kutató a „rendező”, a résztvevők és a beavatott személyek a „szereplők”, valamint vannak „díszletek” és „kellékek” is (pl. a helyszín, a [manipuláció](#) és a mérés eszközei). A **forgatókönyv** tulajdonképpen nem más, mint a kísérlet menetének teljes leírása, amelyet még a kísérletezés előtt el kell készítenünk. Része a [fedőtörténet](#) (amely tehát nem azonos a forgatókönyvvel), amely különösen akkor válik fontossá, ha a kutató megtévesztést alkalmaz. A kísérletek típusai persze különböznek a forgatókönyv és a fedőtörténet vonatkozásában, de még azonos típusú kísérleteknél is nagy különbségek lehetnek a vizsgált téma és az alkalmazott módszerek függvényében.

Amikor [fedőtörténetet](#) írunk, figyelembe kell vennünk, hogy a résztvevők *értelmes és kíváncsi emberek*, akik mindenképpen el fognak gondolkodni a kísérleti helyzetről, amibe belekerülnek, és valamiféleképpen értelmezni fogják azt. Ezért olyan fedőtörténetet kell kidolgoznunk, amelyik először is *a kísérlet minden, a résztvevő által látott részletét lefedi*, hihetően magyaráz mindent, amit a résztvevő tapasztal. Másodsor: a fedőtörténetnek *érdeklődést is kell keltenie* a résztvevőkben, hogy motiváltak maradjanak a kísérletben való részvételre. Harmadszor: fontos, hogy a fedőtörténet *ne keltsen gyanakvást*. A résztvevők ne csak ne vegyék észre a megtévesztést, de ne is keressék (ez kellemetlen lehet és befolyásolhatja válaszaikat akkor is, ha nem is alkalmazunk megtévesztést). A jó fedőtörténetre *nincs biztos recept*, mindig a konkrét kísérlet függvényében kell kialakítani. Ehhez jó útmutatást adhat konkrét, klasszikus és mai szociálpszichológiai kísérletek tanulmányozása.

Manipuláljunk! (De csak a független változókat)

Mint már említettük, a [független változó\(k\) manipulációja](#) az [operacionalizáció](#) egyik része. Magyarán, a fogalmilag már definiált független változókat kell átültetni a gyakorlatba: meghatározni, *konkrétan milyen eljárással fogjuk elérni*, hogy a különböző [feltételekben](#) a független változók különböző szinteket vegyenek fel (pl. hogyan fogunk az egyik feltételben kis, a másikban nagy disszonanciát létrehozni, az egyik feltételben jó, a másikban rossz hangulatot kelteni, stb.). A [manipulációval](#) szemben alapkövetelmény, hogy **sikeresen „állítsa be” az adott független változó meghatározott szintjét**, ugyanakkor **ne befolyásoljon semmi mást**, hogy a feltételek csakis a független változó(k) tekintetében különbözzenek (abban viszont tényleg). Ha olyan változóval van dolgunk, amelyet gyakorlatilag nem lehetséges, vagy etikailag nem szabad manipulálni, akkor nem tudunk „igazi” kísérletet végezni, és a kvázikísérletnél kell maradnunk.

Fontos gyakorlati kérdés: megengedhetjük-e, hogy egy résztvevő több [feltételben](#) is szerepeljen? Amennyiben igen, érdemes az [összetartozó minták](#) módszerét alkalmaznunk a szükséges mintaelemszám csökkentésére. Ez megoldható pl. olyankor, amikor a résztvevőknek több, egymástól független ingerre (akár helyzetre vagy személyre) kell reagálniuk. Vannak viszont olyan független változók, amelyeknél ez *nem lehetséges*, pl. mert a résztvevő rájönne a kísérlet céljára, és ez döntő módon befolyásolná a válaszait – ilyenkor maradnunk kell a [független mintáknál](#), még a nagyobb mintaelemszám árán is. A feltételeknek a [független változón](#) kívüli azonosságáról ilyenkor [véletlenszerű elhelyezéssel](#) (ritkábban illesztéssel) gondoskodunk.

[Személyeken belüli összehasonlítás](#) esetén viszont a feltételek *sorrendjét* (esetleg egyéb különbségeit) kell kiegyensúlyozni. A legegyszerűbb megoldás a **sorrend variálása**, de mint gyakori módszer külön megemlítendő a [latin négyzet elrendezés](#). Ezzel a módszerrel a sorrenden kívül *más nem kívánt különbségek is kiegyensúlyozhatók*. Egy klasszikus kísérlet pl. háromféle vezetési stílus hatásait hasonlította össze. A vezető szerepét játszó beavatott személyek – a résztvevők különböző csoportjainál és eltérő sorrendben – mind a három stílusban vezettek, hogy a kísérlet végén a stílusok hatásai között talált különbségeket ne lehessen a vezető szerepet konkrétan eljátszó munkatársak személyes hatásával magyarázni, hanem csakis a vizsgált független változóval: a vezetési stílussal.

A [manipulációnak](#) ugyancsak fontos problémája az [elvárásokhoz kapcsolódó torzító tényezők](#) kiküszöbölése is. A résztvevők ugyanis, mint említettük, értelmes és érdeklődő emberek, akiknek ráadásul **megvannak a saját laikus elméleteik** a társas megismerésről és a társas interakciókról – hiszen egész életüket ezzel töltik. Mindezek olyan *elvárásokat* kelthetnek bennük a kísérlettel kapcsolatban, amelyek *torzíthatják* a válaszaikat. Megpróbálhatják pl. kitalálni, miről szól a kísérlet és igyekezhetnek „jó kísérleti résztvevőként” olyan válaszokat adni, amelyek megerősítik a kísérlet –

általuk feltételezett – [hipotézisét](#). A válaszok torzulhatnak azért is, mert a résztvevők igyekezhetnek minél jobb színben feltüntetni magukat (hasonló torzításokkal az attitűdmérésnél is találkoztunk).

Mindezt elsősorban jó helyzetteremtéssel és [fedőtörténettel](#) lehet kiküszöbölni – erről fentebb már esett szó. Fontos eszköz az [elvárás torzítások](#) (követelményjellemzők) kiküszöbölésében a [megtévesztés](#): (ennek etikai vonatkozásait lásd később). Ennek egyik tipikus esete a [független változó látszólagos leválasztása a kísérletről](#), vagy a [független és a függő változók szétválasztása](#). Ez többféleképpen is elérhető, pl. azzal, hogy a független változó manipulációja és a független változó mérése *látszólag két különböző vizsgálat része*. Gyakori a *beavatott személyek alkalmazása* is: ők a kutatónak olyan munkatársai, akiknek a szerepe a résztvevők előtt a kísérlet során rejtve marad (mert pl. ők is résztvevőnek vannak álcázva). Alkalmazható [balesetszerű manipuláció](#) is. Sajátos megoldás a [kettős vak elrendezés](#), amely nem a résztvevők, hanem a kísérletvezető elvárásait hivatott kiküszöbölni.

A [manipuláció](#) sikerességével szemben kétféle kétely merülhet fel. Az egyik, hogy esetleg *nem tudta kellő mértékben befolyásolni a független változó(k) szintjeit*, vagyis nem értük el vele a kívánt hatást. Erről megbizonyosodhatunk a [manipuláció ellenőrzésével](#). Meg kell fontolnunk persze, hogy a manipuláció ellenőrzése *nem vezethet-e torzításokhoz* azáltal, hogy esetleg felfedi a résztvevők előtt a kísérlet célját. Ilyen szempontból **a manipuláció legjobb ellenőrzése maga a függő változó**: ha valóban megkapjuk a [hipotézisünkben](#) feltételezett hatást, akkor a manipuláció is nagy valószínűséggel sikeres volt. Ha a manipuláció nem volt eredményes, végezhetünk [belső elemzést](#).

A [manipulációval](#) kapcsolatos másik fő probléma az lehet, hogy általa esetleg *nemcsak a független változót manipuláljuk*, hanem más is, amit eredetileg nem akartunk. Pl. szorongást akarunk kelteni, de mellette haragot is keltünk; disszonanciát akarunk kelteni, de mellette az arousalt is lényegesen megemeljük. Ez azért baj, mert az eredményeket így nemcsak a kutatás elején megfogalmazott hipotézisünkkel, hanem alternatív magyarázatokkal is lehet értelmezni. Az ilyen szándékolatlan hatásokat nehéz mérésrel kiküszöbölni, mivel ehhez előre gondolnunk kellene rájuk és mérnünk őket. Általában az eredmények utalhatnak rá, ha ilyesmi történt, de még gyakoribb, hogy az eredmények publikálása után a kritikus kollégák hívják fel a figyelmet erre a lehetőségre azzal, hogy bírálatukban rámutatnak a lehetséges alternatív magyarázatokra. A megoldás ilyenkor az, hogy el kell végezni a kísérletet ugyanazon [konceptuális változókkal](#), de más [operacionalizációval](#). Az új operacionalizáció kiküszöbölheti a szándékolatlan hatásokat, de az is alátámaszthatja az eredeti kísérletben vizsgált hipotézist, ha különböző operacionalizációk nagyjából ugyanazokra az eredményekre vezetnek. Ha pedig eltérő eredményeket kapunk, az is új információval gazdagíthatja a vizsgált problémával kapcsolatos tudásunkat.

Az operacionalizáció másik fele: A függő változó(k) mérése

A kísérlet megtervezésekor a [függő változókkal](#) kapcsolatban elsősorban arra a kérdésre kell választ adnunk: hogyan fogjuk mérni őket? Ilyen szempontból a függő változók *három nagy típusba sorolhatók*. Természetesnek tűnne, hogy preferáljuk az első típust, és a résztvevő **viselkedését** mérjük. A viselkedés sokféleképpen mérhető – pl. megfigyeléssel (nyújt-e a válaszadó segítséget; elkövet-e agressziót, s milyen mértékben; felkínált lehetőségek közül mit választ), de a résztvevő *akaratlagos kontrollján kívül eső automatizmusok* vizsgálatával is (pl. mozgás sebessége, távolság tartása, fiziológiai mutatók). Ráadásul a viselkedéses mérés tűnik a legéletszerűbbnek. Mégis előfordul, hogy a kutatók más módszereket részesítenek előnyben, aminek több oka is lehet. Először is, a viselkedést gyakran *nehéz mérni*, azaz nehéz olyan kísérleti helyzetet teremteni, ahol a függő változó a résztvevő viselkedésével mérhető. Másodsor, a viselkedés *nem biztos, hogy kifejezi, amit mérni szeretnénk* – főleg, ha mögöttes kognitív vagy érzelmi folyamatokra vagyunk kíváncsiak. A viselkedést sok minden sokféleképpen meghatározhatja, így *szerepet kaphatnak benne a vizsgáltakon kívül más tényezők is*.

A fentiek fényében érthető, miért gyakori a [függő változó](#) mérésének másik két módja. **Megítéléses** illetve **értékelésen alapuló** függő változóról beszélünk, amikor a résztvevőnek valamilyen ingert (akár helyzetet, személyt vagy csoportot) kell valamilyen skálán valamilyen tulajdonság szerint megítélnie vagy szubjektíven értékelnie. Az ilyen típusú függő változó mérésére érvényes mindaz, amit a skálászerkesztésnél tanultunk (milyen a jó kérdés, mitől megbízható és érvényes a skála, stb.). A függő változók harmadik típusa pedig a **kognitív feladat**, ahol általában a válaszadó teljesítményét (pl. emlékezet, helyes válaszok aránya, gyorsaság), ritkábban az általa választott megoldás típusát (pl. felidézési stratégia) mérjük. Előnye, hogy a résztvevők többnyire motiváltak (szeretnének jó

teljesítményt elérni), ezért kicsi a torzító tényezők megjelenési kockázata; alkalmazási területe viszont szűkös: elsősorban a mögöttes kognitív folyamatok vizsgálatára használható.

A torzító tényezők kiszűrése a függő változó mérésekor is probléma. Itt a manipulációnál említettekhez hasonlóan alkalmazhatjuk a változó elrejtését ill. a független és a függő változó látszólagos szétválasztását, valamint beavatott személyeket. Előfordul a résztvevők rejtett megfigyelése is – pl. úgy, hogy a kísérletvezető látszólag egyedül hagyja őket, vagy hogy akkor figyelik meg őket, amikor úgy tudják, hogy a kísérlet már véget ért. A megítélést és értékelést tartalmazó méréseknél alkalmazható még mindaz, amit már az attitűdmérésnél is tanultunk.

Mit (nem) engedhetünk meg magunknak? Etikai problémák

Etikai problémákat minden kutatási stratégia felvet, de a legtöbbet talán a kísérleti módszer. A szociálpszichológiai (és általában a társadalomtudományi) kutatás **alapvető etikai dilemmája** minden kutatási stratégiára érvényes. A dilemma lényege, hogy a kutatás során *szembekerülhet két fontos érték*. A mérleg egyik serpenyőjébe kerül a *szabad tudományos vizsgálódás* (és a vele potenciálisan járó *eredmények*), míg a másikba *az emberek joga a méltósághoz és a zavartalan magánélethez*. A kutatások olykor megsértik az embereknek ezeket a jogait, ám ez korántsem jelenti, hogy a kutatás – és benne a kísérletezés – alapjában véve etikátlan tevékenység lenne. Annak is lehet etikai következménye, ha valamilyen kutatást *nem* végzünk el: nem tudunk meg valami fontosat, nem születnek olyan eredmények, amelyeket a későbbiekben az emberi élet jobbítására lehetne alkalmazni. A kutatásnak a benne résztvevők számára is lehetnek pozitív hatásai (pl. ember- vagy önismeret). A kutatónak tehát *mindig mérlegelnie kell*, mivel árt ill. használ többet: ha elvégzi a kutatást (adott esetben a kísérletet), vagy ha nem. Maximalizálnia kell a tudományos és társadalmi hasznot, miközben minimálisra csökkenti a kárt. Ha pl. úgy dönt, hogy az adott témában lemond a kísérletezésről, végezhet más, kevésbé beavatkozó jellegű vizsgálatokat. Ha viszont kísérletezik, gondoskodnia kell arról, hogy a kísérlet során a lehető legnagyobb mértékben betartsa azokat az etikai alapelveket, amelyeket a kutatók a pszichológiai kutatások résztvevőinek védelmére alakítottak ki. A **három legfontosabb etikai alapelv**: a tájékozott beleegyezés elve, a minimális ártalom elve, valamint a személyiségi jogok elve.

A szociálpszichológiai kísérletekben elsősorban két területen jelentkezhetnek etikai problémák. Az egyik ezek közül természetesen a megettévesztés: olykor félre kell vezetnünk a résztvevőket a kísérlet célját vagy módszereit illetően, különben a kísérlet értelmét vesztené. Amennyiben a megettévesztés feltétlenül szükséges, nem jár súlyos következményekkel és a kapható eredmények indokolják, alkalmazható. Ebben az esetben a résztvevőket utólag, a lezáró beszélgetés során kell tájékoztatni. A másik problémát a **káros hatások (ártalmak)** jelentik. Mint klasszikus kísérletek példái is mutatják, bizonyos kérdések vizsgálatakor megkerülhetetlen, hogy résztvevőket kellemetlenségeknek tegyük ki (pl. szorongás, stressz, disszonancia, fájdalom, unalom). Ilyenkor megint mérlegelni kell: milyen fontos eredmények igazolnak mekkora kellemetlenséget? Bár a Zimbardo-féle híres-hírhedt börtönkísérlethez hasonlóan manapság már nem lehetne elvégezni, kisebb ártalomokozás ma is megengedett ugyanazokkal a feltételekkel, mint a megettévesztés: ha okvetlenül szükséges, ha nem jár súlyos következményekkel, és ha a kapható eredmények indokolják. Törekednünk kell az okozott ártalom minimalizálására, és a résztvevőkben keletkezett kellemetlen érzéseket a lezáró beszélgetésben tisztázni kell.

Ne felejtjük el a lezáró beszélgetést!

A kísérlet *nem ér véget* a függő változó(k) mérésével: a résztvevőkkel még utólagos **lezáró beszélgetést** is kell folytatnunk. Bizonyos kísérleteknél úgy tűnhet, hogy nincs szükség erre (pl. ha a kísérlet témája „semleges”, komoly érzelmeket nem kavarázó téma volt, ha nem okoztunk ártalmat és megettévesztést sem alkalmaztunk), de a lehetőséget akkor is biztosítanunk kell.

A lezáró beszélgetés **négy célja** közül kettő a résztvevők, kettő pedig a kutatók hasznát szolgálja. Az **első** már az etikai problémák kapcsán is felmerült: biztosítani kell, hogy a kísérlet végén a résztvevők *egészségesen és jó érzésekkel távozzanak*. Lássák, hogy miért volt szükség a megettévesztésre vagy az ártalmakra (ha volt ilyesmi), és ne maradjanak bennük rossz érzések ezek miatt. Érezzék úgy, hogy érdemes volt részt venniük a kísérletben. Ehhez hozzájárul, ha *tanulnak belőle valamit*, akár önmagukról, akár a pszichológiáról vagy az emberekről általában – ez a lezáró beszélgetés **második** célja. A **harmadik** cél az, hogy *a kutató is tanuljon valamit*. Mivel a saját maga tervezte kísérletben senki sem vehet részt „naiv” személyként, vannak olyan dolgok, amelyeket a kutató csak a résztvevőkkel folytatott beszélgetésből tudhat meg: milyen érzés volt résztvenni a kísérletben, mire

gondoltak közben, mi volt az, ami felkeltette a figyelmüket, és így tovább. Ehhez szorosan kapcsolódik a *negyedik* cél: meggyőződni arról, hogy *működött-e a fedőtörténet*. Előfordul, hogy egy-egy résztvevő már a kísérlet közben gyanakszik vagy rájön a kísérlet igazi céljára, és ez befolyásolja a válaszait. Erre még a lezáró beszélgetésben fényt kell deríteni, hogy ezeknek a személyeknek az adatait még az elemzés előtt törölhessük a többi közül, mivel az ily módon torzult válaszok csökkentenék a kísérlet *érvényességét*.

A lezáró beszélgetés megtervezésekor és lebonyolításakor óvatossá kell lennünk a *fedőtörténettel* kapcsolatban. *Nem kérdezhetünk rá azonnal a megtévesztésre*, mert könnyen lehet, hogy a résztvevő már csak önértékelése védelmében is azt fogja válaszolni: igen, természetesen rögtön észrevette a megtévesztést. Érdekes általános kérdéssel kezdenünk, pl. van-e bármilyen kérdése vagy észrevétele; hogy érezte magát a kísérlet közben – és csak a legvégén rátérni, ha megtévesztettük. Valószínűleg már az elején magától kiderül, ha valakinél nem működött a fedőtörténet.

A kísérlet elvégzése után: az eredmények statisztikai elemzése

A kísérletet és a lezáró beszélgetést követően már „csak” az eredmények elemzése és a publikáció marad hátra. A jelen témakörben ezek közül az előbbivel foglalkozunk, építve a statisztikából tanultakra. A szociálpszichológusnak a matematikai statisztikához **elsősorban felhasználói szinten kell értenie**, vagyis azt kell tudnia, *mikor melyik eljárást válassza ki az adatok elemzésére*, és *hogyan tudja ezt az eljárást elvégeztetni* az általa használt számítógépes statisztikai programmal (a leggyakrabban az SPSS-szel). Magukat az eljárásokat főleg *funkcióik és alkalmazhatóságuk* szintjén kell ismernünk, vagyis azt kell tudnunk: melyik mire való, mire nem, mikor alkalmazható és mikor nem. Jó, ha arra is képesek vagyunk, hogy szükség esetén utána tudjunk nézni a részleteknek.

A fentiek fényében tehát először is azt kell megvizsgálnunk, *hány független változónk van*, és azok *milyen skálájúak*. A kísérletekben az esetek nagy többségében **nominális skálájú független változók** szerepelnek, mert egy-egy független változónak általában korlátozott számú szintje van, amelyek között nem állítható fel sorrend – vagy ha mégis, akkor is gyakran kezelhető nominális változóként. A következő kérdés az, hogy *független* vagy *összetartozó mintás* szempontokkal dolgozunk-e (személyek közötti vagy személyeken belüli összehasonlítással). Több független változó esetén erre a kérdésre minden független változónál külön-külön kell választ adnunk. Ezt követően a *függő változó skálátípusát* kell meghatároznunk. A statisztikából tanultak alapján pedig ezután már könnyű kiválasztani a megfelelő eljárást.

A részletekbe a kurzuson nem megyünk bele (hiszen azok inkább egy statisztika-tananyag részei), de érdemes megemlítenünk a *leggyakoribb esetet*, amikor a *független változó(k)* skálája **nominális**, a *függő változó(k)* pedig **intervallumskála**. Egyváltozós kísérlet esetén ilyenkor elsősorban a *kísérleti feltételek* számát kell megnéznünk, valamint azt, hogy *személyek közötti* vagy *személyeken belüli* összehasonlítást végzünk. Ezek függvényében választhatunk a t-próba és a **varianciaanalízis** különböző fajtái közül. Többváltozós kísérlet esetén ilyen skálájú független és függő változókkal mindig varianciaanalízist végzünk – a kérdés csak az, hogy melyet. A varianciaanalízis szempontjainak a száma megegyezik a vizsgált független változók számával, a minták függetlensége vagy összetartozó volta pedig minden egyes szempontnál külön-külön alakul – ilyen értelemben vegyes is lehet a varianciaanalízis. Többszempontos varianciaanalízissel a **főhatások** mellett az **interakciókat** is vizsgálhatjuk.

Kiegészítő anyagok a szociálpszichológiai kísérletezés tanulmányozásához és a gyakorlati készségek fejlesztéséhez

Tananyagunk több nem kötelezőnek szánt modul is tartalmaz. Néhányban a szociálpszichológiai kísérletezés egy-egy területére adunk kitekintést. Az utóbbi évtizedekben például egyre népszerűbb terület a **társas információfeldolgozás vizsgálata**. Hasonlóképpen érdeklődésre tarthatnak számot a **terepkísérletek** mint a kísérleti módszer sajátos példái. Az érdeklődők két további ajánlott modulban bővebben megismerkedhetnek az **érvényesség** és az **interakció** problémáival.

Külön felhívjuk a figyelmet a kísérlettel kapcsolatos tananyag két olyan elemére, amely a *gyakorlati készségek* fejlesztéséhez járul hozzá. A **közös kísérlettervezési projekt** során a hallgatók hétről hétre haladva saját kísérleteket tervezhetnek, miközben az órákon kísérleti módszerről tanulnak. A kísérlettel kapcsolatos óravázlatokat pedig kiegészíti néhány **gyakorló példa**, amelyek révén fejleszhető a szakszövegekben olvasható kísérlet-leírások értelmezésének készsége.

Kvalitatív kutatási stratégia a szociálpszichológiában

A kvalitatív kutatási stratégiák hosszú múltra nyúlnak vissza a szociálpszichológiai kutatásban, ám eddig nem váltak a tudományterület domináns szemléletévé. Bár a széles körben elterjedt meghatározás azt sugallja, mintha itt a számszerűsítés lenne a lényeges különbség, azonban több ponton meghatározható a „kvantitatív” és „kvalitatív” szemlélet különbsége. Az utóbbi egyrészt táplálkozik a szociálpszichológiai főáramához tartozó kísérleti-kvantitatív kutatási stratégiák „forradalmi” kritikájából, másrészt abból a csendes módszertan változásokból, melyek a kilencvenes években a számítástechnikai fejlődését kihasználva pragmatikusan alakították a kvalitatív módszereket bejáratott eljárásokká és ezt a gyakorlatot összefogó, praktikus is alkalmazható kutatási stratégiává.

Kutatási stratégiák: stratégiai különbségek a tudományos kutatásban

Kérdés, hogy lehet-e egymással vitatkozó, egymás által el nem ismert tudományos módszerekkel egyaránt tudományos kutatás végezni. A rövid válasz erre a kérdésre az, hogy nem. A kicsit hosszabb: nemigen. A szociálpszichológiában az egyes módszereken túlmutató, átfogó kritika a hetvenes évek elején érte a kutatási módszert. Ezt a kritikai hullámot nevezzük a szociálpszichológia válságának, ami érdekes eredménnyel zárult. A kívülről jött kritikusok, miközben sok kérdésben sikerült a kutatómunkát megújítaniuk, nem tudták bevenni a tudományos szociálpszichológia várát, sőt az a támadások során inkább megerősödött. Továbbra is a kísérleti, hipotetikus-deduktív módszer maradt egyeduralgoló a szociálpszichológiában. A kudarc fontos oka volt, hogy szerteágazó volt a kritikájuk, ami azt eredményezte, hogy egy-egy ponton (pl. külső érvényesség problémái és ezen belül is a kísérleti helyzetek manipulációjának túlhajtása) ugyan elevenére tapintottak a tudományos pszichológiának, de nem nyújtottak átfogó, a hétköznapi kutatói gyakorlatban is áttörést hozó alternatívát, melyet a kutatók többsége használhatóbbnak ítélt volna a meglévő kutatásmódszertannál. Eközben a tudományfilozófiai alapállásukat nem érintő számos kérdésben a kísérletező szociálpszichológusok meg tudták újítani a saját módszerüket, illetve explicitté tették annak korlátait.

A társadalomtudományok alapdilemmája, hogy a természettudományokhoz hasonló megismerési módszert kövessenek-e vagy járják a saját útjukat. Ezt fogalmazták újra a hetvenes évek kritikái, azonban alapvető áttörést nem értek el. Fontos alternatív műhelyeket (pl. etnometodológia, szociális reprezentáció elmélete, történetiségét hangsúlyozó szociálpszichológia) alakítottak ki, ezek azonban a mindenkor kisebbségi álláspont protestáló hangján szóltak és nem tudtak rendszerteremtő, paradigmaváltó erőt mutatni.

A kilencvenes években egy esetleges és külsődlegesnek tűnő körülmény hozta meg a látható változást a kvalitatív kutatások hangsúlyának növekedésében. A számítógépes feldolgozás ekkor új sikereket ért el a nagy mennyiségű adat kvalitatív jellegű feldolgozásában. Elsőként a nyelvi kommunikációt elemző szoftverek terjedtek el, majd fokozatosan kiterjedt a széleskörű adatrögzítés és átfogó elemzés lehetősége a képi információt tartalmazó megfigyelésekre is. Lehetővé vált tehát technikailag az absztrakt, számszerűsített összefüggések keresése helyett a konkrét összefüggésekből fokozatosan kibomló, az eredeti kontextus sok elemét mindvégig megőrző tudományos elemzések végzése. Ezt a szemléletbeli különbséget sokféle ellentétpár metszeteként ragadhatjuk meg, bár legelterjedtebb a kvalitatív-kvantitatív megkülönböztetés használata. Nézzünk egy-két idevágó dilemmát:

- ▶ tudományos — hermeneutikai
- ▶ nomotetikus — idiografikus
- ▶ kvantitatív — kvalitatív

Az első két szempont a társadalomtudományok alapdilemmáját fogalmazza meg: mennyiben vezethet az általános és ezért szükségképpen absztrakt szabályok megfogalmazása az ember és az általa teremtett társadalmi környezet megismeréséhez? Minderre a hermeneutika sajátos megoldást kínált, mikor a **szubjektív megértést**, a megfigyelő és a tárgya közötti kapcsolatot hangsúlyozó interpretációt helyezte az **objektív feltárás**, az elvi magyarázattal záruló esetelemzés helyére. Ezt fogalmazza meg általánosabban (a sajátos hermeneutikai módszertől függetlenül) a [nomotetikus-idiografikus](#)

megkülönböztetése. Az előbb az általános törvényekre, az utóbbi pedig a konkrét eset feltárására helyezi a hangsúlyt. A harmadik, a kvantitatív–kvalitatív ellentétpár az utóbbi időben nagy népszerűsége telt szert, ám tudnunk kell, hogy itt sem pusztán az eredmények számszerűsítésének a kérdéséről van szó. A kvalitatív kutatási közelebb áll a hermeneutikai megközelítéshez annyiban, hogy nem az igazolható–cáfolható objektív tudást tűzi célul, hanem tudós intrepteráló, értelmező szerepére helyezi a hangsúlyt. Ezzel szorosan együtt jár, hogy kevésbé törekszik az általánosításra, inkább a konkrét jelenséget vizsgálja az éppen adott kontextusban, akárcsak általában az idiografikus elemzések. Mindezek mellett a statisztikai-valószínűségi következtetés sem sajátja, kerüli a számszerűsítés által kifejezett általánosítást és az így előállt, sok tekintetben absztrakt összefüggések keresését sem pártolja.

Ha egymást váltó paradigmákban gondolkodunk és a kvalitatív kutatási stratégia csendes forradalmát állapítjuk meg, akkor ebből az következne, hogy alapvető szemléleti fordulat következett be például a szociálpszichológia kutatásában az utóbbi javára. A helyzet azonban az, hogy ezeknek a módszertani változásoknak nincsen egyértelmű győztesei és vesztesei. Egyrészt a kvalitatív kutatásoknak maguknak is alapvető szemléleti változáson kellett átesniük ahhoz, hogy ne csak romantikus álomképekként vonzzák a fiatal kutatókat. Növelni kellett az áttekinthetőségüket, a kutatási folyamatok szabályozását, egységesítését. Ezt korábban hamis objektivizmusként és a kutatói szabadság korlátozásaként élték meg a kvalitatív kutatási stratégia képviselői, amiért cserébe a külső szemlélő gyakran zsurnalizmusnak, anekdotikus adatkezelésnek ítélte a munkájukat. Ma már azonban egyre kevésbé kérdés, hogy a maguk módján a kvalitatív kutatásoknak is biztosítaniuk kellett a megbízhatóságukat és az érvényességüket. A konkrét módszerekben talán a kvantitatív kutatásoktól eltérő módon és kritériumok szerint, de hasonló alapvető célok alapján.

Időközben a kvantitatív kutatási stratégia harcosabb képviselői is egyre inkább belátják, hogy nem feltétlenül érvénytelen egy tudományos eredmény csak azért, mert nem általános törvényeken nyugszik és nem a hagyományos empirikus kutatási eljárásokat használja. Egyre inkább terjed a felfogás, hogy egy kutatást nem csak gazdagít, de hitelesít is, ha többféle módszerrel, sőt eltérő kutatási stratégiákkal is összhangzó eredményekre vezet.

Kvalitatív módszerek

A kvalitatív módszerek ismertetésével az a célunk, hogy a gyakorlatban is bemutassuk, hogy ezen technikák használatával hogy lehet a kvantitatív kutatásokat kiegészítő, azokat továbbfejlesztő, inspiráló adatokhoz jutni. A kurzusban szereplő kvalitatív módszereket két szempont szerint válogattuk: az első csoportba azok tartoznak, melyek a szociálpszichológiában a legelterjedtebbek, a leggyakrabban használtak: ilyen a [résztevéő megfigyelés](#) és a [tartalomelemzés](#). E két módszer segítségével ráadásul kiválóan demonstrálhatjuk, hogy a legtöbb módszernek van kvantitatív és kvalitatív aspektusa is.

A megfigyelés a világ megismerésének egy legalapvetőbb, és leggyakrabban használt módszere, éppen ezért szigorúan definiálni kell, hogy milyen feltételek mellett tekinthető egy megfigyelés tudományos módszernek: mindenképpen tervezettnek és szisztematikusnak kell lennie ahhoz, hogy [megbízható](#) és [érvényes](#) adatokat szolgáltatson. A megfigyeléssel végzett vizsgálatok természetesen nagyon változatosak, több dimenzió mentén különböztethetők meg: a manipuláció vagy a közvetettség foka, a megfigyelő szerepe, illetve a cél jellege alapján. Kiemelt jelentőséget lehet tulajdonítani az adatrögzítés módjának, hiszen jórészt ez a dimenzió választja el a kvantitatív jellegű, strukturált megfigyelést a kvalitatív jellegű strukturálatlantól. Előbbire az jellemző, hogy egy szigorúan meghatározott, előre rögzített kategóriarendszer segítségével írja le a megfigyelt jelenséget, míg az utóbbi ennél jóval kötetlenebb. A megfigyelés módszere kiválóan alkalmazható eljárás akkor, ha még nincs kialakult hipotézisünk, például egy kutatás kezdeti fázisában, de alkalmazható már leírt összefüggések ellenőrzésére is. Előnye, hogy nem csak pillanatnyi állapotot képes rögzíteni, alkalmas folyamatok hosszabb távú követésére, másrészt mivel a módszer a jelenségeket saját, természetes közegükben vizsgálja, [ökológiai érvényessége](#) igen jó. Vannak azonban árnyoldalai is: rendkívül idő- és munkaigényes, fenyegetheti a szubjektivitás, illetve általánosíthatósága nem mindig megfelelő. Sajátos torzítás léphet fel alkalmazás közben: a megfigyelés tényétől megváltozik a jelenség dinamikája, a résztvevők viselkedése, ezt nevezi a szakirodalom Hawthorne-effektusnak.

A megfigyeléshez hasonlóan a tartalomelemzés is a nem, vagy csak kevésbé beavatkozó eljárások közé tartozik. Alapvetően rögzített kommunikáció tartalmának (esetleg a szerző kilétének, a célközönség azonosításának, a szöveg hatásának) elemzésére alkalmas. A módszer két típusú tartalmat képes vizsgálni: a manifeszt, felszíni tartalmat, ami a szövegben előforduló szavak,

kifejezések kvantifikációját és statisztikai elemzését jelenti. A szavak mögött rejtőző látens tartalom megragadása nehezebb, azonban képes feltárni a rejtett összefüggéseket, a szöveg valódi jelentését. Tartalomelemzéssel nagy mennyiségű, akár hosszabb időszakra vonatkozó anyagot tudunk feldolgozni, a jelenségeket kontextusérzékenyen ragadhatjuk meg, azonban mindig bizonyos fokú egyszerűsítéssel jár, bizonyos információk óhatatlanul elvesznek. A módszer további hátránya, hogy mind előkészítése, mind elvégzése időigényes.

A módszerek másik része épp azért került kiválasztásra, mivel ezek ritkábban fordulnak elő a szociálpszichológia alapszakirodalmában, de más pszichológiai vagy egyéb területen bevettnek számítanak: ilyen a főleg a klinikumban használatos [kvalitatív interjú](#) és [esettanulmány](#), a történettudományban és politikai pszichológiában jellemző [élettörténeti elemzés](#), illetve a marketing területén rendkívül népszerű [fókuszcsoport](#). Érdemes átgondolni, hogy milyen előnyökkel járna szociálpszichológiai kutatásokban való alkalmazásuk: a kvalitatív interjú esetében a legfőbb pozitívum a kötetlenség, az improvizatív-interaktív jelleg. Mivel előzetes kérdések helyett a hangsúly a válaszolón van, az interjú sokkal több, mint kérdések és válaszok sora: közös jelentésalkotási folyamattá válik. Az esettanulmány többféle módszer segítségével egy adott társadalmi jelenség egy vagy több példáját veszi górcső alá, ily módon azokat rendkívül komplexen és részletgazdagon ragadhatjuk meg. Az élettörténeti elemzés ereje történetiségében, történelmi beágyazottságában rejlik, míg a fókuszcsoport többletét a csoport hordozza. A csoportdinamikai folyamatok képesek olyan információk előhívására, melyek egyéni interjú helyzetben rejtve maradnának.

Megsemmisítő bírálatok? Megbízhatósági és érvényességi problémák

A kvalitatív kutatásokat gyakran érte az a vád, hogy *nélkülözik a tudományos kutatáshoz nélkülözhetetlen objektivitást*. Elsősorban az adatok **megbízhatóságával** kapcsolatban merültek fel problémák, de az **érvényességet** illetően is.

Az adatok **megbízhatóságával** kapcsolatban a kritikusok elsősorban azt kifogásolták, hogy már az adatok gyűjtésekor nagy a *kutatói szubjektivitás* és az [anekdotizmus](#) veszélye. Egy kérdőíves kutatásban vagy egy kísérletben a válaszadók a kutató által szigorúan ellenőrzött, standard körülmények között vesznek részt. Mindenki ugyanazokat az instrukciókat és ugyanazokat a kérdéseket kapja, kísérletben az egy feltételben szereplők ugyanazon körülmények között ugyanabban a „kezelésben” részesülnek. A lehetséges torzító hatások is kontrollálhatók illetve mérhetők. A válaszok (pl. egy Likert-skálán a bejelölt számok) a kutatótól teljesen függetlenek. A kvalitatív kutatásban mindez korántsem ennyire magától értetődő!

A kutató bizonyos fajta módszerek alkalmazásakor (pl. [interjú](#), [résztevé megfigyelés](#), [fókuszcsoport](#)) más kutatási stratégiákhoz képest jóval *intenzívebb* és *szabályozatlanabb interakcióba lép* a kutatás résztvevőivel. Viselkedésével mind verbálisan, mind pedig nem verbálisan befolyásolhatja a válaszokat. Gondoljunk csak bele, mennyire más lehet egy rokonszenves és egy ellenszenves interjúalannal szemben ülni! Nehéz megállni, hogy ne ugyanúgy viszonyuljunk hozzájuk, szubjektivitásunk pedig valószínűleg visszahat az ő válaszaikra is. Interakció esetén pedig a *válaszadói torzítások* is ugyanúgy megjelenhetnek, mint a kérdőíves kutatásnál. Elképzelhető például, hogy interjúalanyaink azt mondják nekünk, amit szerintük hallani szeretnénk (klasszikus példa erre az antropológus Margaret Mead vizsgálata).

A szubjektivitás másképpen is veszélyezteti az adatok megbízhatóságát. A kvalitatív stratégia az életközelséget, a jelenségek egyediségét és kontextusba ágyazottságát, valamint a relevanciát helyezi előtérbe. Ezért viszont cserébe azzal fizet, hogy a kutatónak a jelenségekre vonatkozó *feltételezései* és *értelmezése* már magukban az adatokban is megjelenhetnek. Két kutató nem feltétlenül ugyanazt „olvassa ki” egy [interjúból](#), nem feltétlenül ugyanazt látja egy [megfigyelésnél](#) és nem is biztos, hogy ugyanúgy értelmezi a látottakat, s nem feltétlenül ugyanúgy sorolja kategóriákba [tartalomelemzésnél](#) a különböző tartalmi elemeket. A kvalitatív kutatások ezért nehezen megismételhetők, ami pedig alapkövetelmény a tudományos vizsgálódással szemben. „Hol itt a tudományos objektivitás?” – kérdezik a kvalitatív stratégia kritikusai.

További nagy veszély az [anekdotizmus](#), amikor a kutatók esetlegesen és ötletszerűen kezelik a kvalitatív kutatásban kapott adatokat. Előfordulhat például, hogy a kutató figyelmét egy-egy kirívó, vagy valamilyen szempontból különösen érdekes eset ragadja meg, s ebből próbál következtetni a vizsgált jelenségre. Még rosszabb, ha esetleg *előnyben részesíti az elméletének megfelelő eseteket*, és figyelmen kívül hagyja az ellentmondóakat.

A fenti bírálatok persze a kvalitatív kutatások **érvényességét** is megkérdőjelezik. Hogyan lehet *szerkezeti érvényessége* egy olyan vizsgálatnak, ahol az adatokat a kutató *értelmezése* is befolyásolhatja? Ahol a kutató nem tudja egyértelműen dokumentálni, milyen eljárással is kezelte az adatait, s így azt sem tudja igazolni, hogy valóban a vizsgálni szándékolt konstruktumot ragadta meg? A *belső érvényesség* is kérdéses, hiszen a kvalitatív kutatásban *nem manipuláljuk szisztematikusan* azokat a tényezőket, amelyekről feltételezzük, hogy oki hatást gyakorolnak. Ez persze nehéz is volna, hiszen a kvalitatív kutatásban a jelenségeket a maguk egyediségében és eredeti kontextusában akarjuk vizsgálni. Végül a *külső érvényességgel* kapcsolatban is adódhatnak problémák. A kvalitatív kutatás a „szélesség” helyett a „mélységre” törekszik. A hosszú *interjúk* és *fókuszcsoportok*, a részletes *megfigyelés* vagy a munkaigényes *tartalomelemzés* ritkán teszik lehetővé, hogy nagy, pláne reprezentatív mintát vegyünk. A külső validitás tekintetében így inkább a helyzetek természetessége a fő erősség.

Hogyan válaszolhatnak mindezekre a kvalitatív stratégia hívei?

Hogyan biztosíthatjuk adataink megbízhatóságát és érvényességét, ha kvalitatív kutatást végzünk? Szerencsére a kvalitatív kutatások módszertana a bírálatoknak is köszönhetően *igen sokat erősödött*, különösen az 1990-es években. A kvalitatív kutatók rengeteg munkával elérték, hogy kedvelt stratégiájuk olyan szintre fejlődjön, ami a korábbiaknál jóval inkább kielégíti a tudományos objektivitás híveinek kényes módszertani ízlését is. Sokat segített ebben a *számítástechnika fejlődése* is, lehetővé téve a kvalitatív adatok egyre alaposabb kezelését és elemzését.

A kvalitatív kutatásokban ma már több eljárást is alkalmazhatunk, hogy adataink minél **megbízhatóbbak** legyenek. Igyekezzünk minél inkább **szöveghűek** lenni (amennyiben szövegeket, pl. interjúkat elemzünk), illetve az adatokba **minél kevésbé belevinni a saját következtetéseinket**. Például ha gyerekeket figyelünk meg a játszótéren, jegyzeteljünk pontosan és kerüljük az olyan értelmező leírásokat, mint pl. „dühösen rátámad a játszótársára”. Ha ehelyett pl. olyasmit írunk, „összevont szemöldökkel, összeszorított ajkakkal, ökölbesorított kezét felemelve megindul a másik felé, aki hátrál előle”, ebben jóval kevesebb az értelmezés, és jóval több a megfigyelt konkrétum. Ha később az elemzésnél agresszióknak akarjuk címkézni a megfigyelt viselkedést, lesz konkrét alapunk rá, hogy ezt tegyük.

Fontos, hogy **adatainkat rendszeresen és következetesen kezeljük**. Az adatok rögzítése és kódolása például történjen egyértelmű, világos kritériumok alapján. Vigyük őket számítógépre és ott átlátható formában tároljuk. Akár *kvantifikálhatjuk*, azaz *számszerűsíthetjük* is őket! Ettől a kutatásunk még kvalitatív marad, amennyiben a vizsgált jelenséget a maga természetes kontextusában, életközeli és releváns módon ragadja meg – viszont elfogadhatóbbá válik más módszertani beállítottságú kollégáink számára is. Ehhez kapcsolódik a **teljes dokumentáció**, vagyis a kutatás minden lépését és minden eljárásunkat olyan módon kell leírunk, hogy az nyitott, átlátható és adott esetben megismételhető legyen a szakmabeliek számára. A vizsgálat **megisméltése** is növeli a megbízhatóságot, bár kvalitatív kutatásnál ez többnyire nem pontos ismétlést jelent (mint pl. egy kísérletnél, bár szükség szerint ott is eltérhetnek az eredeti változattól), hanem ugyanazon kérdés vizsgálatát ugyanazokkal a módszerekkel, kicsit más kontextusban.

Manapság szinte már nélkülözhetetlen eljárás a kvalitatív kutatásokban a megfigyelők vagy a kódolók közti **egyetértés ellenőrzése**. Ez abból áll, hogy ugyanazt a megfigyelési vagy kódolási munkát egymástól függetlenül többen is elvégzik. Előtte persze megállapodnak a megfigyeléshez vagy a kódoláshoz alkalmazott kategóriarendszerben: kidolgozhatják közösen, megalkothatja a kutatás vezetője, átvehetik más kutatásokból stb. A lényeg az, hogy a közös felkészülés után magát a megfigyelést ill. a kódolást már külön-külön végzik, s az eredményt utólag összehasonlítják. Amennyiben az egymástól függetlenül dolgozó kódolók közt *nagy az egyezés*, az adatok megbízhatónak mondhatók. A *számszerűsítés* itt is belép a kvalitatív kutatásba: ma már többféle statisztikai eljárás is rendelkezésre áll a megfigyelők közti egyezés pontos mértékének kiszámítására.

A kvalitatív kutatók az **érvényesség** biztosítására is találtak megoldásokat. Az egyik legfontosabb ezek közül a **trianguláció** módszere. Előnye, hogy ha a különböző vizsgálatokban egybehangzó eredményeket kapunk, az erősíti az érvényességet. Hátránya, hogy az illeszkedés hiánya sem feltétlenül mutatja meg az érvényességi problémákat, mivel fakadhat módszerspecifikus hatásokból is. Gyakori a **válaszadó általi érvényesítés** is, amit persze megfelelő kritikával kell alkalmaznunk. Az *anekdotizmus* veszélyével szemben véd a **komprehenzív adatkezelés**, vagyis az, hogy minden adatot figyelembe veszünk, az elméletünknek ellentmondóakat is. A kvalitatív kutatásokban is ugyanúgy **figyelembe kell venni az alternatív magyarázatok lehetőségét**, mint más módszereknél:

meg kell vizsgálnunk, vajon eredményeink értelmezhetők-e máshogyan is, mint ahogy azt elméletünk alapján tennénk.

A bírálatoknál szóba került az a probléma, hogy a kvalitatív kutató a válaszadókkal sokkal intenzívebb és szabályozatlanabb interakcióba kerül, mint a kísérletező vagy a kérdőívet használó szociálpszichológus. Ezt a veszélyt kezeli a **reflexivitás**, ami azt jelenti, hogy folyamatosan kritikus szemmel és tudatosan kell tekintünk a kutatás menetére és a benne kutatóként betöltött szerepünkre. A megbízhatósághoz hasonlóan az érvényességet is növeli a kutatás folyamatának, az adatok gyűjtésének és értelmezésének mások számára is **átlátható dokumentálása**. Végül a triangulációhoz hasonlít a **kumulatív érvényesség** módszere: ha az eddig felsorolt feltételeknek megfelelő különböző kutatások eredményei mind ugyanabba az irányba mutatnak, illetve következetesen értelmezhetők, akkor az is növeli az érvényességet.

Mint említettük, külön problémát jelent a **külső érvényesség**: mennyire általánosíthatunk olyan mintákból, amelyeket életszerű helyzetekben tanulmányoztunk ugyan, de lehet, hogy nem tükrözik a releváns (pláne a teljes) populációt? (Pl. mert **kényelmi-** vagy „**hólabda**”-**mintavétel**lel dolgoztunk.) Először is megtehetjük, hogy kvalitatív kutatásunk eredményeit **kvantitatív mérésekkel vetjük össze** – akár mások által végzettekkel, akár úgy, hogy mi magunk végzünk illet a kvalitatív kutatás mellett. Megtehetjük azt is, hogy többször is **megismételjük** a kvalitatív kutatást, akár más és más módszerekkel, mintákkal és kontextusokban, így gazdagítva tudásunkat a vizsgált jelenségről. A **számítástechnika fejlődése** lehetővé tette, hogy a kvalitatív kutatók ma már **nagy mintákkal** is dolgozzanak. Az **interjú** magnóra vehető, szövege számítógépre vihető, a **megfigyelés** vagy a **fókuszcsoport** videón is rögzíthető, és ma már ugyancsak ilyen formában számítógépen is tárolható, de a jegyzőkönyveket is számítógépre lehet vinni, akár csak a **tartalomelemzett** szövegeket. A számítógépes programok az adatok elemzésében is támogatást nyújthatnak. Így tulajdonképpen „csak” pénz kérdése, hogy akár nagy mintán is végezhesünk kvalitatív kutatást. Persze kis mintánál is megtehetjük, hogy **célzott és tudatos módon igyekszünk olyan mintát venni**, amellyel a leghatékonyabban tudjuk vizsgálni a kérdéses jelenséget vagy elméletet. A mintát akár **menet közben is növelhetjük**.

Kvalitatív kutatási stratégia értékelése

A kvalitatív kutatások kiválóan egészítik ki a kvantitatív eredményeket. A klasszikus hasonlat valóban találó: míg a kvantitatív kutatások egy panorámaképhez hasonlóan az egész horizontot igyekeznek megragadni, a kvalitatív kutatások a panorámaképeken elmosódó, nem jól kivehető részletekre helyezik a hangsúlyt. A kvalitatív kutatások legfőbb előnye tehát, hogy gazdag, mélyreható információk gyűjtését teszik lehetővé, illetve hogy képesek a jelenségeket komplex módon, kontextusból nem kiragadva megvizsgálni. Ennek azonban ára van, az ilyen típusú kutatásokat gyakran vádolják azzal, hogy **anekdotikusak**, nem objektívek, és nem megismételhetők. Hátrányuk jórészt tehát abból fakad, hogy megbízhatóságukat és érvényességüket nem lehet a kvantitatív módszereknél bevett módokon biztosítani, valójában esetükben még a két kifejezés értelme is módosul kissé. A megbízhatóság kvalitatív eljárásoknál nem egyszerű ismétlést jelent, azt másképp kell biztosítani: például az adatrögzítés és adatkezelés szigorú következetességével, követhetőségével, a megfigyelők közti egyetértés ellenőrzésével, minden részletre kiterjedő dokumentációval. Ehhez hasonlóan az érvényesség sem az objektív világnak való megfelelést takarja, mint kvantitatív módszerek esetében, ehelyett a szisztematikusságon van a hangsúly. Számos olyan technikát és eljárást fejlesztettek ki, melyek képesek a kvalitatív kutatások érvényességét növelni: például a kiszemelt jelenséget különböző perspektívákból egyaránt megvizsgáljuk (**trianguláció**), a válaszadót bevonjuk az eredmények értékelésébe (**válaszadó általi érvényesítés**), biztosítjuk az adatkezelés szisztematikusságát (**komprehenzív adatkezelés**), ellenőrizzük az egyéb lehetséges magyarázatokat (**alternatív értelmezések ellenőrzése**), vagy más kutatásokkal vetjük össze (**kumulatív érvényesség**).

Ezzel kommentárunk végére értünk, melyben igyekeztünk a tananyag összeállításánál minket vezető legfontosabb gondolatokat megfogalmazni. A célunk az volt, hogy bemutassuk azokat a sajátosságokat, melyek szociálpszichológia tárgyából és a mi álláspontunkból fakadnak a tudományos kutatás módszertanának tárgyalásában. Szerettük volna elkerülni ugyanakkor, hogy részleteiben elismételjük mindazt, amit más szerzők tollából immár magyarul is lehet olvasni. Bizonyosan lehetséges, talán hasznos is volna mindezeket a gondolatokat részletesebben kifejtve egy szociálpszichológiai hangsúlyú kutatásmódszertan tankönyvet írni. Ennek ellenére ezt a kommentárt nem egy mini tankönyvként ajánljuk forgatni, hanem a tananyag bevetőjének, később összefoglalójának szántuk, mely segít az összkép kialakításában.

HIVATKOZOTT CÍMSZAVAK

szociálpszichológia

A szociálpszichológia azt vizsgálja, hogyan hatnak az emberek egymásra, miként változtatja meg az egyén gondolkodását, viselkedését mások valóságos, elképzelt, vagy feltételezett jelenléte.

tudományos gondolkodás

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

megbízhatóság

(*reliabilitás*) A vizsgálati módszer vagy mérőeszköz azon tulajdonsága, hogy az operacionalizált konstruktumot pontosan méri, illetve manipulálja. Fajtái a **belső** és az **időbeli konzisztencia**. Előbbi a több elemből (pl. tételből) álló mérőeszközök azon tulajdonsága, hogy egyes elemeik ugyanazt a konstruktumot mérik, utóbbi pedig azt jelenti, hogy az adott mérőeszköz mentén ugyanazok a személyek különböző időpontokban ugyanolyan relatív pozícióba kerülnek a mintában (vagyis a két eredmény között erős pozitív korreláció van). A ~ előfeltétele az **érvényességnek**, hiszen ha a mérés nem pontos, akkor arról sem mondhatunk sokat, hogy mit mértünk. ~ ugyanakkor létezhet érvényesség nélkül is, amennyiben az eszköz pontosan mér, de nem a kívánt konstruktumot méri.

érvényesség

(*validitás*) A kutatás fontos jellemzője, amelynek biztosítására a kutatónak törekednie kell. A kutatást akkor nevezhetjük érvényesnek, ha a releváns jelenségek oksági összefüggéseit ragadja meg általánosítható módon. Ennek megfelelően beszélünk az ~ fajtáiról: a **szerkezeti**, a **belső** és a **külső** ~ről. A belső ~ a vizsgálat azon jellemzője, hogy milyen mértékben vonhatunk le belőle következtetéseket a jelenségek okaira nézve. A kísérleti módszer fő erénye a magas belső ~. A külső ~ a kutatás azon jellemzője, hogy eredményeit a személyek, csoportok és helyzetek széles körére általánosítani lehet. A szerkezeti ~ pedig azt jelenti, hogy az **operacionalizáció** valóban a vizsgálni kívánt konstruktumot ragadja meg, és nem mást.

tudományos elmélet

Egy adott jelenségkörben a vizsgált tényezőkre, azok közötti összefüggésre vonatkozó elgondolás, mely a tudományos kutatás meghatározott alapelvein (ld. **paradigma**) alapul. A ~kből levezethető állításokat (ld. **hipotézis**) vetjük általában alá empirikus ellenőrzésnek. A tudományos elméletek eltérnek abban, hogy milyen mértékű az általánosítást tartalmaznak (mikroelméletek – makroelméletek).

deduktív logika

Bizonyos előfeltevésekből (*axiómákból, premisszákból*) vezeti le az egyedi esetre vonatkozó konklúziót. A **deduktív kutatási stratégiát** (*deduktív elméletalkotás*) követve a tudományos elméletek és paradigmák tartalmazzák az általános előfeltevéseket, míg **hipotézisek** formájában jelennek meg az egyes esetekre vonatkozó következményeik. A kutatás empirikus szakaszában az így megfogalmazott hipotézisek ellenőrzése, érvényességüknek vizsgálata folyik. Ld. még **tudományos elmélet, induktív logika**.

induktív logika

A megfigyelt egyes esetekből következtet az általános szabályra. Mivel a legtöbb esetben egy törvényszerűséghez tartozó összes esetet nem tudjuk megfigyelni, ezért az induktív következtetés valószínűségi alapú (pl. ha süt a nap, akkor valószínűleg nem esik az eső). Az **induktív elméletalkotás** (*induktív kutatási stratégia*) az induktív következtetés logikai szabályait felhasználva, az empirikusan megfigyelhető összefüggések alapján jut el jelenség mélyén rejlő általános magyarázatokig. Ld. még **tudományos elmélet, deduktív logika**.

hipotézis

Előzetes feltételezés két vagy több **változó** együttjárásáról, de kísérleteknél magában foglalja az oksági kapcsolatokra vonatkozó feltevéseket is. Fontos, hogy cáfolható, azaz empirikusan

ellenőrizhető legyen, és valamilyen – akár új, saját – elméletből vezessük le, vagy legalábbis indokoljuk meg, hogy miért várjuk az adott együttjárást ill. oksági kapcsolatot. Bár a kutatási beszámolóknak és tanulmányoknak általában szövegszerűen fogalmazzák meg, legegyszerűbben az A→B sémával fejezhető ki: magyarul a kutató feltételezi, hogy valamilyen tényező („A” – pl. a kognitív disszonancia) hat egy másik tényezőre („B”-re – pl. egy attitűdre). A hipotézis tovább bonyolítható, amennyiben több változó között feltételezünk összetettebb **okszági kapcsolatokat** (pl. azt, hogy két tényező egymással kölcsönhatásban – interakcióban – hat egy harmadikra). A szövegszerű megfogalmazás mellett és alapján minden hipotézis ábrázolható a fenti módon, betűk és nyilak segítségével is – ez nemcsak a tanulmányokban olvasott hipotézisek megértését segíti, de saját hipotéziseink megfogalmazását is.

hipotetikus-deduktív gondolkodás

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

nomotetikus vagy idiografikus tudás

A világról és a vizsgált jelenségről kialakult tudás eltérő szerveződési módjai. A **nomotetikus tudás** a vizsgált jelenségeket univerzális törvényszerűségekkel magyarázza, ezek összefüggésében vizsgálja (ld. **pozitívizmus**). Az **idiografikus tudás** a vizsgált jelenséget egyediségében vizsgálja, nem törekszik összehasonlításra, általánosításra (ld. **esettanulmány, élettörténeti elemzés**).

kvalitatív kutatási stratégia

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

kvantitatív kutatási stratégia

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

tudományos paradigma

A tudományos kutatás általános értelmezési keretét jelenti. Az elméletalkotást (ld. **tudományos elmélet**) megelőző előfeltevéseket (pl. az emberi viselkedés alapja az inger-válasz kapcsolat) foglalja össze, a megismerendő világról és a tudományos megismerés módjáról is tartalmaz általában sajátos álláspontot (ld. **természettudományos** ill. **hermeneutikai módszertan** megkülönböztetése). A tudományos paradigmák átívelhetnek egyes tudományterületeken, ugyanakkor idővel változhatnak is. Ezt a változást ragadja meg a tudományos forradalom kifejezése (Kuhn), mely a paradigmaváltásra utal.

adatgyűjtés

A tudományos kutatás során egy vagy több változó mérése azzal a céllal, hogy vele kapcsolatosan **leíró, korrelációs** vagy **ok-okozati** viszonyokat tárjunk fel. A két fő adatgyűjtési technikát a **megfigyeléses** módszerek és az **önbeszámoló**n alapuló módszerek csoportja adja. Ld. még **mintavétel**.

megfigyelés

A megfigyelés egyrészt a legalapvetőbb **adatgyűjtési** mód, mely a cselekvés, beszéd, teljesítmény, viselkedés stb. közvetlen észlelésen alapul, másrészt önálló kutatási módszer, melynek meghatározó sajátossága, hogy a jelenségeket saját természetes közegében vizsgálja. Ld. még **résztevő megfigyelés**.

mérés

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

változó

Olyan mért (vagy **kísérlet** esetén akár manipulált) mennyiség vagy tulajdonság, amely a vizsgálat során különböző esetekben különböző értékeket vehet fel. [még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

kutatási célok

Alapvető célként tűzhetjük ki a szociálpszichológiai kutatásban is egy jelenség felderítését, rendszeres leírását, vagy magyarázatát. Mindegyik érvényes tudományos kutatást eredményez, melyek értékét az dönti el, hogy az adott területet, jelenséget mennyire tárták már fel a korábbi kutatások.

konceptualizálás

A *kutatási terv* egyik első lépése, melynek során a kutató kijelöli az általa vizsgált jelenségeket, főként azáltal, hogy pontosan meghatározza az általa használt fogalmakat. A felhasznált fogalmak általában rendszert alkotnak, egy egységes elméleti keretben (ld. *tudományos elmélet*) alakul ki egy adott kulcsfogalom jelentése. Bár a kutatás során a felhasznált fogalmak jelentése folyamatosan változhat, kikristályosodhat, a kutatás elején igyekeznek a kutatók nagy vonalakban tisztázni a felhasználandó fogalmi eszközöket.

kutatási stratégiák

A kutatás során felhasznált módszerekkel kapcsolatos átfogó elképzelés, mely a tudományos *módszertanra* épül. A *leíró kutatási stratégia* célja, hogy a vizsgált jelenséget alaposabban megismerjük, feltárjuk a rejtett összefüggéseket. A *korrelációs stratégia* alapvetően két (vagy több) változó közötti kapcsolat erejének és irányának felmérését célozza. A *kísérleti stratégia* a jelenségek közötti ok-okozati kapcsolatokat igyekszik feltárni. Meg szokás különböztetni *kvalitatív* és *kvantitatív kutatási stratégiákat*. Az előbbiek célja általában nem a számszerűsíthető jellemzés, hanem a jelentés feltárása, az összefüggések megfogalmazása (ld. *hermeneutika*, *alapozott elmélet*, *folyamat közbeni analízis*). Az utóbbiak célja a mérhetővé tett jelenségek közötti kapcsolat keresése, statisztikai módszerek alkalmazásával. Ld. még *természettudományos módszertan*.

kutatási módszer

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

mintavétel

Az az eljárás, amellyel a kutató kiválasztja, hogy a kutatás szempontjából releváns alapsokaság (*populáció*) konkrétan mely tagjait fogja vizsgálni. Fontos szempont a *minta* reprezentativitása illetve az, hogy egyáltalán milyen vonatkozásban legyen reprezentatív a minta, valamint – gyakran az előbbinek ellentmondó szempont – a minta elérhetősége, vagyis hogy a kutató ésszerű idő- és költségkereteken belül a megfelelő számú emberhez (csoporthoz, eseményhez) jusson el. A ~re számos különböző módszer létezik (pl. részben a fenti különböző szempontok miatt, részben pedig azért, mert különböző populációknál a ~ különböző módjai lehetnek optimálisak (pl. *egyszerű-csoportos véletlen*, *elméleti-szakértői*, *kényelmi*, *kvótás*, *rétegzett véletlen*, *szisztematikus véletlen*) más módszer lehet jó, ha az otthoni internethasználók populációjából, más, ha a futballszurkolók közül és megint más, ha az ország teljes népességéből akarunk mintát venni).

adatbevitel

A *kódolással* számszerűsített változók értékeinek összesítése egy adatállományban, általában egy számítógépes *keretfile* (pl. Excel, SPSS) segítségével úgy, hogy minden személynél (általában sorok) minden változó (általában oszlopok) értékét rögzítjük egy mátrixban.

adatelemzés

(*adatfeldolgozás*) Az empirikus vizsgálattal gyűjtött adatok szisztematikus vizsgálata és rendszerezése. Kvalitatív adatfeldolgozásnál a nem numerikus vizsgálat és értelmezés, kvantitatív adatfeldolgozásnál pedig a számszerű adatok feldolgozása történik, statisztikai módszerekkel. Egy-, két-, és többváltozós elemzéseket lehet végezni. Ld. még *többváltozós statisztikai elemzések*.

kutatási terv

(*research design*, *kutatási elrendezés*) A konkrét kutatási cél és eszközök kutatásról kutatásra változhatnak ugyan, vannak azonban minden kutatásban előkerülő lépések, megkülönböztethető szakaszok, amelyeket előre meg lehet tervezni, kitöltve azokat sajátos tartalommal. A kutatási terv a kutatás célját, az ennek elérésére választott *kutatási stratégiá(ka)t* és a megvalósítás lépéseit tartalmazó terv, mely kitér a *kutatási téma* meghatározására, a *konceptualizációra*, az *operacionalizációra*, az *adatgyűjtés* módjára és az *adatelemzésre* is. Egy adott kutatási cél különböző

kutatási tervek segítségével is elérhető, ezért egy terv a kutatói döntések megalapozásának és dokumentálásának eszköze a vizsgálandó jelenség meghatározásától (pl. mi az előítélet?) a választott statisztikai módszerekig, a konceptualizációtól az adatelemzésig.

módszerek, stratégiák integrációja

(*≈metodológiai pluralizmus*) Olyan kutatási stratégia, mely több tudományos módszer alkalmazására épül egy adott kutatáson belül (akár egyidejűleg, akár a kutatás különböző fázisaiban). Eszerint nincsenek kitévelettel eljárások, melyekhez a jelenség vizsgálatában ragaszkodni kell. A több módszer alkalmazásának hasznosságát hirdeti, melyek különböző oldalait világíthatják meg a vizsgált jelenségnek. Azt tartja, hogy a párhuzamosan felhasznált különböző eljárások (pl. *interjú*, *kérdőív*) egymás kontrollját is képezik, így megalapozottabb következtetésre vezetnek, ld még *trianguláció*.

szakirodalmi forrás

A tudományos *publikáció* konceptuális keretét adja a témában korábban végzett publikált kutatások összessége. Az előzetes források összegyűjtik és röviden ismertetik a publikációkat, az elsődleges források maguk az eredeti, empirikus kutatás alapján készült publikációk, a másodlagosak pedig az ezekből készített összefoglalók, tankönyvek. Ld. még *szakirodalmi hivatkozás*, *bibliográfia*, *felhasznált irodalom*.

elektronikus információszolgáltatás

(*EISZ*) Elektronikus információforrások csomagja, mely nemzeti licenc alapján biztosít hozzáférést a felsőoktatás és tudományos kutatás számára. A legfontosabb részei: a Web of Science (WoS): az ISI (Institute for Scientific Information) bibliográfiai adatbázis csomag és citációs indexszolgáltatása, és a Science Direct: az Elsevier tudományos kiadó fulltext és adatbázis szolgáltatása. Fő profilja a természettudományos, műszaki és orvosi folyóiratok nyomtatott és elektronikus formában való terjesztése.

PsychINFO

Elektronikus *számítógépes kereső adatbázis*, mely az angol nyelvű pszichológiai publikációk – elsősorban szakmai folyóiratok - jelentős részét összefogja, megadva azok legfontosabb paramétereit és *kivonatát*. Összetett keresési lehetőséget biztosít a kívánt szakirodalom felkutatásához.

EBSCO

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

online katalógus

(*Online Public Access Catalogue, OPAC*). A könyvtári állományok katalógusainak elektronikus változata, mely online elérhető és kereshető. Ilyen például a *HUNOPAC*.

HUNOPAC

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

elektronikus könyvtár

Elektronikusan tárolt dokumentumok gyűjtőhelye. Általában szabadon használható, pl. *szakirodalmi források* keresésére. Ilyen például a Magyar Elektronikus Könyvtár.

számítógépes kereső adatbázis

Elektronikus adathordozón vagy az Interneten található kereshető adatbázis, pl. *szakirodalmi források* keresésére. Ld. még *EISZ*, *PsycINFO*, *EBSCO*

keresőprofil

A *szakirodalmi források* gyűjtésekor megfogalmazott, számítógépes keresésre alkalmas formában összeállított kulcsszólista, mely azokat a szakkifejezéseket, neveket tartalmazza, amelyek a keresett téma publikációiban előfordulhatnak.

tezaurusz

Adatbázisok rendszerezését és keresését lehetővé tevő hierarchikusan felépülő fogalomtár. Bővebb értelemben egy-egy tudományterület kulcsfogalmainak átfogó, rendszerező leírata.

publikáció

A tudományos kutatás közlése a nagyobb nyilvánosság (szakmai közönség, döntéshozók, stb.) felé. Írásos formája a tudományos cikk, illetve a poszter, szóbeli formája az előadás.

kivonat

(*absztrakt, összefoglaló*) A publikáció rövid (50-150 szavas) összefoglalója, amely tartalmazza a vizsgálati téma, a személyek és módszerek, az eredmények, valamint a fő következtetések leírását.

bibliográfia

Egy adott témában fellelhető (tudományos) publikációk jegyzéke. Egy a témában születő új tudományos publikáció megírásakor ebből a jegyzékből kerül ki a ténylegesen felhasznált irodalom.

felhasznált irodalom

A tudományos *publikáció* konceptuális keretében hivatkozott szakirodalom. Két helyen is jelölni kell: a publikáció szövegében, illetve az írás végén, az **irodalomjegyzékben**, ahol ABC rendbe összegyűjtve megtalálható a ~ak teljes listája. Ld. még *bibliográfia, szakirodalmi hivatkozás*.

hivatkozási rend

Tudományos publikációban az idézett *szakirodalmi források* pontos megadásának a tudományterületen elfogadott szabványos formája.

szakirodalmi hivatkozás

A tudományos *publikáció* elméleti keretének kijelölésekor felhasznált és szabályosan hivatkozott *szakirodalmi forrás*. Ld. még *bibliográfia, hivatkozási rend*.

attitűd

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

attitűdskála

Az *attitűd közvetlen mérése, kérdőíves* módszerrel. Az ilyen skálák mindig valamely attitűdtárggyal kapcsolatos értékelő (pozitív és negatív) állításokat tartalmaznak. A válaszoló az egyetértés különböző fokozataiban fejezi ki a viszonyulását. Ld. még *Likert skála, Thurstone skála, Bogardus skála, Guttman skála, Szemantikus differenciál skála*

érték

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

vélemény

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

hiedelem

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

mediációs elmélet

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

szemantikus differenciál skála

(Osgood-skála): Osgood által kifejlesztett többdimenziós *attitűdskála*, amely a fogalmak konnotatív jelentésének mérésére szolgál. A fogalmakat általában hétpontos, bipoláris melléknévi jelzőkkel ellátott alskálákon értékelik a válaszolók. Az alskálák a statisztikai módszerekkel is igazolható három dimenzió - érték, erő, aktivitás - valamelyikébe sorolhatóak.

attitűddinamika

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

projektív technika

Olyan technikák gyűjtőfogalma, amelyek alkalmazásakor nem egyértelmű, „homályos” tartalmú ingereket adnak a vizsgálati személynek, aki ilyenkor saját tudattalan érzéseit, gondolatait rájuk vetítve válaszol. Az *attitűd közvetett mérésére* alkalmas technikák, ld. még *történetmesélés*, *Tematikus Appercepciók Teszt*.

Tematikus Appercepciók Teszt

(TAT) *Projektív technikájú* személyiségteszt, mely az *attitűd közvetett mérésére* is alkalmas. Ún. hívóképekről kell a személynek történeteket mesélnie. Az így született ingeranyag kvalitatív elemzéséből lehet következtetni pl. a személy attitűdjeire. Ld. még *történetmesélés*.

történetmesélés

Projektív technika, mikor egy előre megadott képről, szituációról kell a vizsgált személynek egy történetet kitalálnia. Az *attitűd közvetett mérésére* is alkalmas. Az így született ingeranyag kvalitatív elemzéséből lehet következtetni pl. a személy attitűdjeire Ld. még *Tematikus Appercepciók Teszt*.

implicit attitűd

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

előfeszítés

Az a jelenség, amelynek során egy korábban észlelt inger befolyásolja egy később észlelt inger feldolgozását. Szociálpszichológiai alkalmazásának az a lényege, hogy ha egy ingernek kimutatható előhangolási hatása van, akkor az több mindenre is bizonyíték lehet, pl. arra, hogy az ingert egyáltalán észleltük, vagy hogy az inger asszociatív kapcsolatban áll az előhangolt ingerrel.

implicit asszociációs teszt

(IAT) Az *attitűd közvetett mérésének* modern módja, mely az implicit társas kogníció eredményeként létrejött implicit attitűdöt méri. A reakcióidő mérésén alapuló elrendezés mindig egy „attitűdtárgy” (pl. fekete/fehér személy) és a „jó” (pl. szeretet) , illetve az attitűdtárgy és a „rossz” (pl. gonosz) fogalma közötti asszociáció erősségét méri. A két helyzetben adott *reakcióidő* összevetéséből lehet következtetni az attitűdtárggyal kapcsolatos implicit értékelésre.

kognitív stílus

Az információ feldolgozásának a személyre jellemző és általa tipikusan preferált módja. (Sternberg–Grigorenko)

többváltozós statisztikai elemzések

Adatelemző statisztikai módszerek, melyek a változók közti összefüggések mintázatát vizsgálják Ld. még *főkomponens-analízis*, *faktoranalízis*, *klaszteranalízis*, *multidimenziós skálázás*.

multidimenziós skálázás

(MDS) A *többváltozós statisztikai elemzés* egyik módszere. Olyan eljárás, melynek segítségével észlelt hasonlóságokból, illetve különbségekből bizonyos adott típusú geometriai reprezentációkat lehet létrehozni. Az eljárás értéke, hogy bonyolult rendszereket tesz áttekinthetővé, rejtett viszonyokat tár fel, s így felszínre hozhatja azt is, hogy miben, milyen tartalmi vonatkozásban állnak fenn a leglényegesebb különbségek az objektumok között

klaszteranalízis

A *többváltozós statisztikai elemzés* egyik módszere. Dimenziócsökkentő csoportosítás a változókon, úgy, hogy a változók által kifeszített térben az egy klaszterhez tartozók közel legyenek. A vizsgálat célja a vizsgálati személyek csoportosítása a válaszok alapján

faktoranalízis

A *többszörös statisztikai elemzés* egyik módszere. Adatredukációs eljárás, melynek célja a közvetlenül nem megfigyelhető háttérváltozóknak, ún. faktoroknak a meghatározása a változók közti korrelációk alapján.

attitűd közvetlen mérése

Az attitűd mérésének olyan **reaktív mérési** módjai, mikor a személy tudatában van a mérésnek, és így *önbeszámoló* alapján válaszol meg bizonyos kérdéseket. Ilyen például az *attitűdskála*, a kérdőív, az *interjú*. Ld. még *attitűd közvetett mérése*. Ld. még: *önbeszámoló módszerek*.

attitűd közvetett mérése

Az attitűd mérésének olyan **nem reaktív mérési** módjai, amikor a személy nincs tudatában a mérésnek vagy egyáltalán nem/kevésbé tudja tudatosan befolyásolni azt. Általában a nyílt, megfigyelhető viselkedést vizsgálják ilyenkor, például a *fiziológiai mérés*, a *megfigyeléses technikák*, az *elveszett levél technikája*, vagy a *projektív technikák*. Ld. még *attitűd közvetlen mérése*.

önbeszámoló módszerek

A tudományos adatgyűjtés olyan technikái, mikor a vizsgálati személy vélekedéseire, attitűdjeire, viselkedésére, stb. vonatkozó kérdéseket közvetlenül neki teszik fel.

megfigyelés

A megfigyelés egyrészt a legalapvetőbb adatgyűjtési mód, mely a cselekvés, beszéd, teljesítmény, viselkedés stb. közvetlen észlelésen alapul, másrészt önálló kutatási módszer, melynek meghatározó sajátossága, hogy a jelenségeket saját természetes közegében vizsgálja.

interjú

Az *adatgyűjtés* egyik formája, olyan irányított és strukturált beszélgetés, amelyben egy *kérdező* által feltett, általában szóbeli kérdésekre felel a vizsgálati személy, azaz a *kérdezett*. Az *attitűd közvetett mérése*re alkalmas módszer.

hamis szonda

Az *attitűd közvetlen mérése*, amelyet azzal a céllal fejlesztettek ki, hogy még kényes vagy zavarba ejtő kérdések esetén is a „valódi” attitűdöket lehessen feltárni. A vizsgálati személlyel elhitetik, hogy egy fiziológiai válaszait mérő „szonda” segítségével képesek detektálni, mikor nem mond igazat, és ezért feltételezhető, hogy sokkal inkább tartózkodni fog a tudatos hazugságtól

elveszett levél technika

Az *attitűd közvetett mérése* a viselkedésen keresztül, mikor is az attitűdre abból következtetnek, hogy a kutatók által egy adott területen belül látszólag elveszített, az attitűd tárgyának címzett, felbélyegzett levél milyen arányban érkezik meg az állítólagos címzethez.

fiziológiai mérések

A testi folyamatok és azok változásának regisztrálása (pl. galvános bőrreakció, elektromiogram, szívritmus, légzés) Az *attitűd közvetett mérése*re alkalmas módszer azáltal, hogy az attitűd-tárgy által kiváltott érzelmi választ vagy az izgalmi szint emelkedését detektálja.

reakcióidő

Az inger és a válasz megjelenése között eltelt idő. Az *attitűd közvetett mérése*re alkalmas, ilyenkor a válasz latenciájának idejéből következtetünk az attitűd erősségére. Ld. még *Implicit Asszociációs Teszt*.

Thurstone skála

Thurstone által kifejlesztett egydimenziós differenciális *attitűdskála*, mely az egyenlőnek látszó intervallumok módszerén alapul. Ilyenkor az állítások az attitűdtárggyal kapcsolatosan a legkedvezőtlenebbtől a legkedvezőbbig terjednek, általában 11, egymástól egyforma távolságra lévő

fokozatban. A válaszolók egy tárgyra, személyre vagy szituációra vonatkozóan az egyetértést/egyet nem értést az egyes tételek elfogadásával vagy elutasításával fejezik ki

Likert skála

Likert által kifejlesztett egydimenziós összegző *attitűdskála*, ahol a válaszolók egy tárgyra, személyre vagy szituációra vonatkozóan az egyetértés/egyet nem értés fokozatait fejezik ki különböző állítások segítségével.

szemantikus differenciál skála

(Osgood-skála): Osgood által kifejlesztett többdimenziós *attitűdskála*, amely a fogalmak konnotatív jelentésének mérésére szolgál. A fogalmakat általában hétpontos, bipoláris melléknévi jelzőkkel ellátott alskálákon értékeli a válaszolók. Az alskálák a statisztikai módszerekkel is igazolható három dimenzió - érték, erő, aktivitás - valamelyikébe sorolhatóak.

Bogardus skála

(társadalmi távolság skála) Bogardus által kifejlesztett egydimenziós *kumulatív attitűdskála*, speciálisan a más emberekkel szembeni attitűdöt méri úgy, hogy rákérdez a válaszoló által elfogadott legközelebbi kapcsolat fokára. A lehetséges válaszok általában 7 fokozatban, a legkedvezőtlenebb, „kitiltanom a országból” végponttól a legkedvezőbb, „közeli rokonnak házasság útján” végpontig helyezkednek el.

Guttman skála

Guttman által kifejlesztett egydimenziós *kumulatív attitűdskála*-típus, amely olyan konstruktumok mérésére alkalmas, amelyek értékelése egy dimenziós. Ebben az esetben a skála egyes tételei *kumulatív*ak. Ennek teljesülését *skalogram-analízissel* lehet ellenőrizni.

index

A skálákhoz hasonlóan több tételből álló, a személyek közötti különbségek megállapítására alkalmas (legalább ordinális mérési szintű) mérőeszköz. Abban különbözik a skáláktól, hogy a tételek (*indikátorok*), melyek alkotják, egyforma súllyal esnek latba az indexpontszám kiszámításakor. Az **indexpontszám** egy az egyes tételekre adott válaszokból áll, leggyakrabban egyszerű összeadással vagy átlagolással áll elő.

kérdőíves adatgyűjtés

[még nincsen kifejtve, egészítsd ki!]

kérdezési módok

A kérdőíves kutatásban számos eltérő módja van az adatgyűjtésnek. A **személyes kérdésés** során *kérdezők* keresik fel a válaszadókat és személyes interjú során gyűjtik az adatokat. Hasonlóképpen zajlik az egyre inkább terjedő **telefonos kérdésés**, melyben nem találkozik ugyan személyesen, de szintén kérdezővel van kapcsolatban a kérdezett. Az **internet** nyújtotta lehetőségeket kihasználva, megjelent az emailben, on-line felületen történő kérdésés is. Emellett a hagyományos **önkitöltős kérdésési mód** is gyakran használt eljárás. Mindegyik kérdésési módnak megvannak a saját előnyei és hátrulütői: a kérdező motiválásában, az elfogadottságban, személytelenségben és a válaszok minőségének kontrollálhatóságában. Ld. még *kérdező, kérdésési helyzet*.

Kódolás

A vizsgálattal nyert adataink számszerűsítése, mikor az egyes válaszkategoriákhoz számokat rendelünk. A mérési *szint*nek megfelelően ezek lehetnek *nominális*, *ordinális* vagy *intervallum*-típusú változók. A **kódutasítás** annak pontos leírása, hogy a változókat hogyan számszerűsítettük. Ld. még *adatbevitel*.

független változó

A kísérletnek az a változója, amelyről a *hipotézisben* feltételezzük, hogy oki hatást gyakorol a *függő változóra*. E célból – minden mást állandó szinten tartva (ld. még *véletlenszerű elhelyezés*) – *manipuláció* alkalmazásával szisztematikusan variáljuk a független változó értékét és vizsgáljuk, változik-e függvényében a *függő változó*.

függő változó

A kísérletnek az a változója, amelyről a *hipotézisben* feltételezzük, hogy a *független változó* befolyásolja, és ebből a célból a kísérlet során mérésrel *operacionalizáljuk*.

okági kapcsolat

A változók között feltételezett összefüggés, amelyben az egyik változó szintjének változásai befolyásolják a másik változó szintjének változásait. Az okság lehet akár kölcsönös is, amennyiben a vizsgált változók egy visszacsatolós rendszer részei. Valódi okságról akkor beszélünk, ha az ok nemcsak tapasztalati jár együtt az okozattal és nemcsak időben előzi meg azt, hanem kizárható az is, hogy harmadik változó volna felelős az együttjárásért.

fedőtörténet

A kísérlettel kapcsolatos azon információ, amit a kutató a résztvevőkkel a kísérlet előtt megoszt. Nem feltétlenül fedi a valóságot (a kísérletben megtévesztés is előfordulhat), de fontos, hogy ez utóbbi esetben is hihető, kerek egész legyen, hogy a résztvevők ne gyanakodjanak, és ne a kísérlet céljaival kapcsolatos spekulációik határozzák meg a válaszaikat. A fedőtörténet lehet nagyon alaposan kidolgozott, de maradhat vázlatos is – ez több tényezőtől függ: pl. attól, hogy mekkora hatást akarunk a manipulációval kiváltani, alkalmazunk-e megtévesztést, hogyan mérjük a függő változókat.

kettős vak elrendezés

Olyan kísérleti elrendezés, amikor maga a kísérletvezető sem tudja, hogy a résztvevők, akikkel dolgozik, melyik kísérleti feltételben vesznek részt. Célja, hogy kiszűrje a kísérletvezető elvárásainak lehetséges torzító hatását.

kísérleti csoport

Független minták esetén az egyazon feltételbe sorolt résztvevők halmaza, akik a kísérlet során valamilyen „kezelést” kapnak (információt, hatást, bánásmódot stb.). Ld. még kontrollcsoport.

kísérleti feltétel

Egy független változó esetén a változó értéke vagy szintje, több független változó esetén azok szintjeinek valamely kombinációja. A kísérleti feltételek a bennük alkalmazott „kezelés” vagy manipuláció tekintetében térnek el egymástól, de másban nem szabad különbözniük. Ha egy résztvevő több feltételben is szerepel, összetartozó mintákról vagy személyeken belüli összehasonlításról beszélhetünk, ha viszont minden személy csak egy feltételben szerepel, akkor független mintás a vizsgálat.

konceptualizáció

Konceptualizációnak azt nevezzük, ahogyan a hipotézisben szereplő változókat fogalmi szinten meghatározzuk. Magyarán a konceptualizáció során még csak „szótári” definícióval határozzuk meg a változóinkat, a manipuláció és a mérés konkrét módjáról egyelőre nem beszélünk.

konceptuális változó

Fogalmilag meghatározott változó, vagyis definíciójához nem kapcsolódik a manipuláció vagy a mérés konkrét módja (ezek akár többfélék is lehetnek).

kontrollcsoport

A résztvevők olyan csoportja, amely valamelyik független változó szempontjából nem részesül „kezelésben” vagy semleges „kezelést” kap – a cél a kísérleti csoportokkal való összehasonlítás.

latin négyzet elrendezés

Olyan elrendezés, amikor két, egymástól független tényezőt a kísérletben azért kombinálnak az összes lehetséges módon, hogy az egyik potenciális hatását kiszűrjék, s az eredmény tisztán a másik tényezőnek (független változónak) tulajdonítható. Összetartozó mintáknál ez konkrétan úgy történik, hogy a résztvevőket annyi csoportra osztjuk, ahány feltétel van, és a feltételeket olyan sorrendben mutatjuk be, hogy mindegyik feltétel más-más sorrendi helyen következzen az egyes csoportoknál. Ha pl. három feltétel van, és a bemutatás sorrendjében mindegyik egyaránt szerepel az 1., a 2. és a 3.

helyen is, akkor a köztük a függő változó(k) tekintetében talált különbségeket nem lehet a sorrendnek tulajdonítani.

megettévesztés

A kísérlet során alkalmazott eljárás, amelynek során a kísérletvezető hamis információval vagy akár csak elhallgatással félrevezeti a résztvevőket a kísérlet célját, az alkalmazott manipulációt vagy mérést, vagy a kísérlet valamely fontos vonatkozását illetően. Bár a megettévesztés szükségképpen etikai aggályokat vet fel, számos esetben megkerülhetetlen az alkalmazása, mivel a résztvevők válaszait torzíthatja, ha ismernék a kísérlet célját.

operacionalizáció

A hipotézisben szereplő vizsgált változók műveleti definíciója. Ekkor határozzuk meg, pontosan mit is fogunk tenni a független változó(k) szintjeinek manipulálására, és milyen eszközökkel mérjük a függő változó(ka)t.

operacionális változó

Az operacionalizáció eredményeképpen a konceptuális változóból kapott, műveleti szinten is meghatározott változó, amelynek definíciójához a manipuláció illetve a mérés konkrét módja is hozzátartozik.

véletlenszerű elhelyezés

A kísérlet résztvevőinek a kísérleti feltételek közötti szétosztására alkalmazandó eljárás. Ha a résztvevőket véletlenszerűen soroljuk be az egyes feltételekbe, akkor nagy lesz a valószínűsége, hogy az így kapott csoportok átlagosan minden releváns tulajdonságdimenzióban megegyeznek, vagyis csupán a független változó(k) tekintetében fognak különbözni. Ez biztosítja a kísérlet mint módszer magas belső érvényességét.

főhatás

Egy független változónak egy függő változóra gyakorolt hatása önmagában véve, vagyis minden egyéb független és függő változóval kapcsolatos hatástól (ha vannak) eltekintve.

független minták

Olyan alminták, amelyek közül egy személy csak egyben vehet részt. Független mintás változóról beszélünk, ha minden résztvevőhöz a változónak csak egy értéke tartozhat. Olyankor alkalmazzuk, ha az egyik feltételben való részvétel kizárja, hogy az adott személy más feltételben is szerepeljen. Ilyenkor személyek közötti összehasonlításról is beszélünk. Ld. még összetartozó minták.

interakció

A szociálpszichológiában az emberek közti érintkezés, kutatómódszertanban viszont elsősorban független változók interakcióját értjük alatta. Akkor mondjuk, hogy két (vagy akár több) független változó között interakció van, amikor a függő változóra gyakorolt hatásuk függ a másik független változó szintjétől. Magyarán az egyik független változó más és más módon hat, ha egy (vagy akár több!) másik független változó különböző értékeket vesz fel. Bár elsőre mindez bonyolultnak tűnhet, az interakció logikáját könnyen megérthetjük, ha az így kapott eredményeket az „attól függ” kifejezés segítségével fogalmazzuk meg: az egyik független változó hatása attól függ, hogy milyen értéket vesz fel a másik (vagy akár több másik) független változó.

összetartozó minták

Olyan alminták, amelyek közül egy személy többen is részt vehet. Összetartozó mintás változóról beszélünk, ha minden résztvevőhöz a változónak több értéke is tartozhat, vagyis ha a személy több feltételben is szerepelhet. Olyankor alkalmazzuk, ha az egyik feltételben való részvétel nem zárja ki, hogy az adott személy más feltételben is szerepeljen. Ilyenkor ezért személyeken belüli összehasonlításról beszélünk. Előnye, hogy a kísérletet így kevesebb résztvevővel is elvégezhetjük. Ld. még független minták.

többszörös kísérlet

Olyan kísérlet, amelyben több független változó is szerepel. A kísérletet mindig a független változók száma alapján nevezzük egy- vagy többszörösnek. A függő változók száma ebből a szempontból közömbös. Ha tehát több függő változónk van, de független csak egy, akkor többszörös kísérletről beszélünk. Az elrendezés nagy előnye, hogy egy-egy független változó főhatása mellett a változók interakciója is vizsgálható.

a manipuláció ellenőrzése

Olyan mérés, amikor a függő változóval együtt magának a manipulációnak a hatását is mérjük. Célja, hogy meggyőződjünk arról, sikerült-e a manipulációval előállítani a független változó kívánt szintjeit. Ha pl. szorongást akartunk kiváltani, tesztel mérhetjük a résztvevők szorongását; ha egy célszemélyt sikeresnek vagy sikertelennek akartunk beállítani, megkérhetjük a válaszadókat, hogy ítélik meg a célszemély sikerességét.

belső elemzés

A független változó kísérleti manipulációjának kudarcakor alkalmazott eljárás. Ha a manipuláció nem a kívánt mértékben befolyásolta a független változó szintjeit az egyes feltételekben, akkor a résztvevőket utólag, az elemzés céljából újracsoportosítjuk a ténylegesen kiváltott hatás mértéke szerint, és így végezzük el az összehasonlítást. Ez persze a belső érvényesség rovására megy (mivel így már véletlenszerű az elhelyezés), de nem vész kárba a teljes kísérlet, hanem valamit megmentünk az eredményekből: ha oksági következtetést már nem is nagyon vonhatunk le, azért együttjárást még ki tudunk mutatni. Nem jó tehát, ha a belső elemzéshez kell folyamodnunk – hiszen ehhez már eleve az vezet, hogy nem sikerül a manipuláció –, de vészmegoldásként alkalmazható.

elvárási torzítások (követelményjellemzők)

Olyan hatások, amelyek a vizsgálat eredményét a benne részt vevők elvárásainak függvényében torzítják el. Pl. a válaszokat befolyásolhatják a résztvevők (akár téves) elvárásai arra nézve, hogy miről szól a vizsgálat, mi lenne a kutatás szempontjából „helyes” vagy „elvárt” válasz.

manipuláció (instrukció~, esemény~, balesetszerű ~)

A kísérlet során a független változó(k) szisztematikus befolyásolására alkalmazott eljárás. Az alkalmazott módszer szerint két típusa létezik, az instrukciómanipuláció és az eseménymanipuláció. Az előbbi esetben az instrukció variálásával befolyásoljuk a független változót, az utóbbiban valamilyen megrendezett eseménnyel váltjuk ki a hatást. Ennek különleges fajtája a balesetszerű manipuláció, amikor látszólag véletlenül, a kísérletvezető szándékától függetlenül következik be a manipulációt megvalósító esemény (pl. „elromlik” valamilyen eszköz, hirtelen „rosszul lesz” egy beavatott személy). A független változó elrejtésére, vagyis az elvárási torzítások kiküszöbölésére alkalmazzák. Ld. még megtévesztés.

etikai alapelvek (etikai kódex, bizottságok)

A pszichológiai - és tágabb értelemben a társadalomtudományi - kutatás azon alapelvei, amelyek deklarálják a kutató felelősségét a kutatás résztvevői és a társadalom iránt, és rögzítik, hogy a kutatónak milyen etikai szempontokra kell tekintettel lennie a vizsgálat során. Az etikai alapelveket az egyes országok, társaságok és szervezetek kutatói etikai kódexekben foglalják össze (pl. a Magyar Pszichológiai Társaságnak is van ilyen), melyek betartásának ellenőrzésére bizottságokat tartanak fenn (sokszor helyi, intézményi szinten is).

minimális ártalom elve

A kutatás azon etikai alapelve, hogy a kutatónak a lehető legkisebbre kell korlátoznia a résztvevők által a kutatás során elszenvedett ártalmakat. Pszichológiai vizsgálatokban beszélhetünk fizikai (pl. kellemetlen vagy fájdalmas inger) vagy mentális ártalmakról (pl. unalom, stressz, szorongás, önértékelést veszélyeztető mozzanatok).

személyiségi jogok elve

A pszichológiai kutatást szabályozó etikai elvek egyike azt mondja ki, hogy a kutatónak tiszteletben kell tartania a résztvevők méltóságát és személyiségi jogait. Adataikat bizalmasan kell kezelnie, a

résztevő csak a kutató számára lehet azonosítható, mindenki más előtt névtelenséget kell biztosítani számára.

tájékozott (informált) beleegyezés elve

Etikai alapelv, amely szerint a kutatásban való részvételbe beleegyező személyeket a kutatónak előzetesen lehetőség szerint tájékoztatnia kell a kutatás azon lényeges vonatkozásairól, amelyek befolyásolhatják őket a részvételre vonatkozó döntésükben. A „lehetőség szerint” kitétel arra utal, hogy lehetnek olyan vonatkozások (pl. megfélemlítés), amelyekről a kutató nem tudja tájékoztatni a résztvevőt anélkül, hogy a kísérlet értelmetlenné válna. Kiskorú résztvevők esetén a szülőktől vagy gondviselőktől kell beleegyezést kérni. A résztvevőknek biztosítani kell a lehetőséget, hogy a kísérletből visszavonulhassanak, ha közben valamiért úgy látják jónak.

skálátípus (nominális-, ordinális és intervallumskála)

A változó skálátípusa azt jelenti, milyen viszonyban vannak a jelenségekhez, illetve a megfigyelési egységekhez a mérés (vagy manipuláció) során rendelt számok egymással. Nominális skáláról beszélünk, amennyiben a számok nem jelölnek sorrendet, csupán címkék (pl. nem, településtípus). Ordinális skálájú változóknál a számok már sorrendet fejeznek ki, ám az általuk jelölt megfigyelési egységek közt lévő különbségeket nem ismerjük (pl. preferenciasorrend, versenyen elért helyezés). Intervallumskála esetén már a különbség is adott (pl. tesztben elért pontszám). A skálátípus meghatározza, milyen műveletek végezhetők az adott változó értékeivel.

varianciaanalízis (ANOVA)

A kísérletek eredményeinek elemzésekor gyakran alkalmazott statisztikai eljárás, amellyel több átlagot hasonlíthatunk össze. Létezik független és összetartozó mintákon végezhető változata is. Az egyszempontos mellett megkülönböztethetjük a többszempontos varianciaanalízist, amellyel több független változó főhatásai mellett azok interakciói is vizsgálhatók.

résztevő megfigyelés

Olyan kutatási stratégia melynek célja egy adott csoport (pl. vallási, foglalkozási) megismerése azáltal, hogy a kutató beépül az adott közösségbe.

megfigyelés

A megfigyelés egyrészt a legalapvetőbb adatgyűjtési mód, mely a cselekvés, beszéd, teljesítmény, viselkedés stb. közvetlen észlelésen alapul, másrészt önálló kutatási módszer, melynek meghatározó sajátossága, hogy a jelenségeket saját természetes közegében vizsgálja.

tartalomelemzés

Az emberi kommunikáció rögzített formáinak, a legkülönbözőbb közléseknek (írott dokumentum, képek, elhangzott beszéd) tartalmát vizsgálja. E „közlemények” tartalmi összetevőit, kapcsolataikat elemzi, s ebből vonja le következtetéseit. A szöveg egészét általában elemzési egységekre bontja, azokat a vizsgálat szempontjából kialakított kategóriákba sorolja, s az így kialakult gyakorisági eloszlásokat kvantitatív módon elemzi. A tartalomelemzés nem csupán a szövegben explicit módon megjelenő tartalmakat (pl. „összefogás” szó, a „mi” névmás egy politikus beszédében), hanem a szöveg mögöttes szerkezetét is elemezheti.

mintavétel

Az az eljárás, amellyel a kutató kiválasztja, hogy a kutatás szempontjából releváns alapsokaság (populáció) konkrétan mely tagjait fogja vizsgálni. Fontos szempont a minta reprezentativitása illetve az, hogy egyáltalán milyen vonatkozásban legyen reprezentatív a minta, valamint - gyakran az előbbinek ellentmondó - szempont a minta elérhetősége, vagyis hogy a kutató ésszerű idő- és költségkereteken belül a megfelelő számú emberhez (csoporthoz, eseményhez) jusson el. A mintavételre számos különböző módszer létezik (pl. , részben a fenti különböző szempontok miatt, részben pedig azért, mert különböző populációknál a mintavétel különböző módjai lehetnek optimálisak (pl. (egyszerű-csoportos véletlen, elméleti-szakértői, kényelmi, kvótás, rétegzett véletlen, szisztematikus véletlen) más módszer lehet jó, ha az otthoni internethasználók populációjából, más, ha a futballszurkolók közül és megint más, ha az ország teljes népességéből akarunk mintát venni).

megfigyelés

A megfigyelés egyrészt a legalapvetőbb *adatgyűjtési* mód, mely a cselekvés, beszéd, teljesítmény, viselkedés stb. közvetlen észlelésen alapul, másrészt önálló kutatási módszer, melynek meghatározó sajátossága, hogy a jelenségeket saját természetes közegében vizsgálja. Ld. még *résztevéő megfigyelés*.

kvalitatív interjú

Kvalitatív módszer. A kvantitatív jellegű, standardizált interjúval szemben a kvalitatív interjú kötetlenebb, strukturálatlanabb, előzetes kérdések helyett a hangsúly a válaszolón, a közös jelentésalkotási folyamaton van. Formái: *mélyinterjú*, *narratív interjú*, *etnográfiai interjú*, *etnometodológiai interjú*, *tematikus interjú*.

élettörténeti elemzés

Kvalitatív módszer, amely személyes dokumentumok, interjúk elemzése alapján értelmezi a társadalmi jelenségeket, folyamatokat. Ld. még pszichobiográfia.

esettanulmány

Társadalmi jelenség egy vagy több példájának mélyreható tanulmányozása. Átfogó *kutatási stratégia*, magában foglal több kutatási módszert: *interjú*, kérdőív.

fókuszcsoport

Kvalitatív kutatási módszer. Meghatározott téma körül szerveződő csoportos (6-12 fő) interjú, melyet a *moderátor* vezet.

anekdotizmus

Olyan magyarázat, mely nem szisztematikus elemzésen alapul, a vizsgált eseteket illusztrációként, ötletszerűen használja az elméleti érvelés alátámasztására. A kvalitatív kutatás (ld. *kutatási stratégiák*) megbízhatóságát ássa alá, ha megjelenik.

trianguláció

Az a módszertani elv, mely arra hív fel, hogy kiszemelt jelenséget különböző perspektívákból egyaránt megvizsgáljuk. Az eredmények érvényességét nem rögzített kritériumok alapján, hanem többféle megközelítés eredményeinek egymáshoz viszonyításával igyekeznek elérni. Elsősorban a kvalitatív elemzés eszközeként használják. Megkülönböztethetjük a ~ (háromszögelés) négy típusát: az **adatok** háromszögelése (idő, tér, személyek), **kutatók** háromszögelése (több megfigyelő), **elméletek** háromszögelése (több elméleti keretben értelmezni az eredményeket, s ezeket összevetni), **módszerek** háromszögelése (többféle módszer, kutatási stratégia alkalmazása). Többszörös trianguláció, ha ezek közül többet alkalmaz egy kutatás, ld. még *módszerek*, *stratégiák integrációja*; *kutatási stratégiák*.

válaszadó általi érvényesítés

A kvalitatív kutatások *érvényességének* növelésére alkalmazott eljárás, melynek során a kutató az eredményeket a válaszadóknak megmutatja, így ellenőrizve, hogy az valóban érvényes konklúzióra jutott-e.

komprehenzív adatkezelés

A kvalitatív kutatások *érvényességének* növelésére alkalmazott elv, mely szerint az elemzésből egyetlen adat sem maradhat ki. Segítségével a kutatók azt a klasszikus hibát szeretnék elkerülni, hogy csak az elképzelésüknek megfelelő példákat veszik figyelembe. Az eljárás magában foglalja a **deviánseset-analízist**, vagyis külön figyelmet szentelnek a nehezen magyarázható, elméletbe nem illő eseteknek.

alternatív értelmezések ellenőrzése

A kvalitatív kutatások *érvényességének* növelésére alkalmazott alapelv, mely arra ösztönzi a kutatót, hogy szisztematikusán vegyen figyelembe minden lehetséges értelmezést.

reflexivitás

A kvalitatív kutatások *érvényességének* növelésére alkalmazott alapelv, amely a kutató szerepével szembeni kritikai viszonyulást takar, vagyis azt, hogy a kutató tudatosítja saját elfogultságait, jellemzőit és hatását a kutatás folyamatára.

kumulatív érvényesség

A kvalitatív kutatások *érvényességének* növelésére alkalmazott eljárás, melynek során a kutatás eredményeit összevetjük a szakirodalomban fellelhető eredményekkel.

kulturális pszichológia

A kultúra vizsgálatának olyan pszichológiai megközelítése, mely szerint minden jelenség egyedi, jelentését specifikus környezetétől kapja és csak abban tanulmányozható. Nincs egységes elméleti kerete vagy módszertana, inkább sokféle megközelítés laza halmazaként fogható fel.

kulturális relativizmus

Elmélet, amely szerint az egyes kultúrák specifikus, egyedülálló kifejeződései az őket hordozó társadalmi csoportoknak, ezért önmagukban magyarázandók és egyetemes értékrendbe nem illeszthetők. Célja az egyes kultúrák belülről, saját szokásaik, saját fogalmaik alapján való megértése.

őshonos/helyi pszichológia (indigenous)

Olyan pszichológiai megközelítés, mely a sajátos, helyi pszichológiai jelenségekre koncentrál, az adott kultúrából származó kutatók segítségével. A kutatás célja mindig a helyi alkalmazás és hasznosítás.

kulturális összehasonlító pszichológia

Az egyéni pszichológiai mechanizmusok kulturális hasonlóságaival és különbségeivel foglalkozó megközelítés.

ekvivalencia (egyenértékűség)

A *kulturális összehasonlító pszichológia* legfontosabb módszertani kérdése, lényege a különböző kulturális csoportokban kapott eredmények összehasonlíthatósága. Az ~ hiányának okai lehetnek: egy konstruktum definíciója nem azonos a különböző kultúrákban (**konstruktum okozta torzító hatás**), mintabeli eltérések, a mérőeszköz sajátosságai (**módszertani torzító hatás**), a vizsgálati anyag fordításának problémája (**item okozta torzítások**).

decentrálás

A *kulturális összehasonlító pszichológiában* használatos, az *ekvivalencia*-problémák kivédésére alkalmazott technika, melynek lényege egy adott mérőeszköz több kultúrában való párhuzamos kidolgozása.

visszafordítási technika

A *kulturális összehasonlító pszichológiában* használatos, az *ekvivalencia*-problémák kivédésére alkalmazott technika, melynek lényege a lefordított itemek független „visszafordítása”, majd a két verzió összehasonlítása.

tétel-válasz elmélet

A *kulturális összehasonlító pszichológiában* használatos, az *ekvivalencia*-problémák kivédésére alkalmazott statisztikai eljárás.